

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ В КОНТЕКСТІ ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНИХ (АРХЕТИПІЧНИХ) КОНСТЕЛЯЦІЙ

Юлія МЕДИНСЬКА

Copyright © 2005

Постановка проблеми. Проблематика вивчення психологічних рис великих людських спільнот (етносів та націй) кристалізувалась як важлива науково-дослідницька тема ще на початку ХХ століття і залишається актуальною до сьогодення. Її сучасні аспекти зумовлені специфікою останніх суспільно-політичних подій у світі: з одного боку – реалізацією стратегій глобалізації, об'єднання економічних, фінансових та культурних систем народів різних країн, а з іншого – поширенням тероризму, застосуванням агресивних та деструктивних стратегій розв'язання політичних конфліктів. Власне тому психологія як наука (зокрема, етнопсихологія та глибинно-психологічні дослідження соціальних феноменів) може дати відповіді на запитання як щодо джерел конфліктів, так і щодо генерації способів їх розв'язання. Дана стаття присвячена вивченню *глибинного спричинення специфічних для української гілки слов'янського етносу поведінкових паттернів*, а точніше – *архетипічних констеляцій* (специфічного поєднання), на основі яких вони формуються.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стаття є третьою частиною авторської монографії “Колективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного менталітету”, опублікованої в № 3 за 2004 рік журналу “Психологія і суспіль-

ство” [110]. Коротко узагальнюючи, зазначимо, що методологічну основу даного дослідження становлять: аналітичний глибинно-психологічний підхід до розуміння структури, змістовного наповнення та законів функціонування психе (В.В. Зеленський, Н.Ф. Каліна, О.В. Лаврова, Ш. Салман, Е. Самюелс, Дж. Хілман, К.Г. Юнг); основні положення вітчизняних етнопсихологічних досліджень, які розглядають психо- та вітакультурний виміри понять “етносу”, “ментальності”, “менталітету” (О. А. Донченко, Н.Ф. Каліна, М.І. Пірен, А.В. Фурман); психологічні підходи до виділення, символічно-метафоричного розуміння та практичного використання у психотерапевтичній роботі окремих структурних одиниць міфологічних світоглядних систем – міфологем (А. Гуггенбюль-Крейг, Х. Дікманн, Р. Джонсон, М. Еліаде, Н.Ф. Каліна, О. Ранк, М.-Л. фон Франц, Дж. Хілман, К.Г. Юнг); принципи вікової психології щодо особливостей психічної життєдіяльності осіб похилого віку (М. Єрмолаєва, Р. Пек, Я. Стюарт-Гамільтон, В.В. Фролькіс); психологічно-філософські підходи до розуміння екзистенційних конфліктів другої половини життя (М. Гайдеггер, Е. Еріксон, С. К'єркегор, Р. Мей, В. Франкл, І. Ялом, К. Ясперс, К. Г. Юнг); основні засади та методичні прийоми психотерапевтичної і психокорекційної роботи

(Х. Дікмманн, Н.Ф. Каліна, Х. Кехеле, О.В. Лаврова, Дж. Рутан, У. Стоун, І. Ялом, Х. Томе, К.Г. Юнг); дослідження українських науковців стосовно основних рис, притаманних українському етнічному менталітету (О.А. Донченко, О.І. Каганець, О. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І. Мірчук, А.В. Фурман, М. Шлемкевич, В. Янів, С. Ярмусь).

Виділення невирішених раніше проблем. Попередня публікація присвячена теоретико-методологічним аспектам досліджуваного питання, на основі яких організовано експеримент, зібрано емпіричні дані та здійснено їх якісну інтерпретацію. Висвітлення кількісних результатів даного експерименту та їх якісного опрацювання залишилось поза межами попередньої публікації, у зв'язку з чим вони будуть розглянуті в даній статті.

Цілі статті. Враховуючи наявність вищезгаданих невирішених проблем, основними цілями даної статті є *характеристика вибірки та опис змісту експерименту у формі роботи тренінгово-терапевтичних груп осіб похилого віку*, а також інтерпретація результатів дослідження у глибинно-психологічному аспекті.

Ключові слова: *тренінгово-терапевтична група, рамкові умови, вибірка, когнітивно-емоційний комплекс-реакція, ампліфікація, активна увага, порушення сепарації, архетип Матері-і-Дитини.*

1. ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ТА ОПИС ЗМІСТУ РОБОТИ ТРЕНІНГОВО-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ГРУП

Методологія виявлення та дослідження психологічних рис, притаманних тому чи іншому етнічному менталітету та детермінованих глибинними структурами психе (етнічно специфічними архетипами), передбачає організацію регулярної роботи тренінгово-терапевтичних груп (ТТГ) осіб старшого віку та застосування спеціальних дослідницько-терапевтичних інструментів. Основні положення вищезказаного (етнічна ідентичність, вікова категорія учасників дослідження, спосіб

дослідницько-терапевтичної взаємодії) обґрунтовані у попередній публікації [110]. У даній статті висвітлено питання *організації сеттінгу* (рамкових умов) групових занять, проаналізовано особливості соціально-психологічної ситуації учасників дослідження, наведено приклади методик, що використовувались як тренінгові та психотерапевтичні у ТТГ.

Зауважимо, що проект групової роботи у пропонованому дослідженні був розділений на дві частини: одна з них проходила на базі Львівського геріатричного пансіонату (ЛГП), інша – у відділенні № 2 Львівського міського психоневрологічного диспансеру (ЛМПНД). Оскільки соціально-психологічна ситуація учасників та спосіб організації ТТР у кожному з випадків мали свої особливості, то у подальшому окремо зупинимось на характеристиках кожної із частин дослідження.

1.1. Характеристика рамкових умов (сеттінгу) та вибірки учасників. Однією із основних технічних умов, котра з необхідністю виникає та потребує вирішення у психотерапевтичній, психокорекційній, зрештою, і в консультаційній чи психодіагностичній роботі, є організація та дотримання сеттінгу – рамкових параметрів робочих сесій. Відповідно до загальних психотерапевтичних положень, поняття сеттінгу включає домовленість між терапевтом та клієнтом стосовно частоти, тривалості та місця зустрічей, наперед визначеної кількості психотерапевтичних сеансів, розміру та порядку оплати роботи психотерапевта, а також основних правил, котрими необхідно керуватись у роботі.

Прелічені питання потребують вирішення не лише як об'єктивна даність, котрої неможливо уникнути. В контексті психодинамічних напрямків психотерапії сеттінг розглядається і як один із основних терапевтичних чинників, оскільки він являє собою засіб, що регулює глибину терапевтичної регресії, допомагає клієнту зрозуміти різницю між світом суб'єктив-

них фантазій, котрі впливають на його життя, та світом реальним. Зрештою, дотримання сетінгу – гарантія безпечної психотерапевтичної роботи як для клієнта, так і для терапевта. Сучасні теоретики психоаналізу Х. Томе і Х. Кехеле [165] вважають, що дотримання регулярності у питаннях місця і часу психотерапії може зміцнювати ідентичність, попереджувати “втрату контакту з дійсністю”, формувати у пацієнта індивідуальне аналітичне відчуття часу.

Основними параметрами рамкових умов ТТР є склад і тип групи (закрита, відкрита, напівзакрита), час і місце зустрічей, а також “правила поведінки” у групі (робочі правила), котрі обговорюються та узгоджуються з учасниками проекту та залишаються незмінними, чітко розмежовуючи групову реальність (ситуацію регресії) від реальності об’єктивної.

Група, котра працювала на базі ЛПП, була напіввідкритою: основний склад учасників становили семеро осіб, котрі працювали регулярно протягом року з короткими перервами (канікулами). За кількістю група досягала розміру 7–11 учасників. Таким чином, від однієї до чотирьох осіб періодично приєднувались чи залишали групу.

За демографічними статеві-віковими характеристиками група була гетерогенною. Серед основних учасників було п’ятеро жінок та двоє чоловіків, у віці від 40–50 до 80 років. Варто окремо зупинитись на порівняно невеликому віці двох учасників проекту. Це чоловік та жінка, котрі страждають фізичним каліцтвом та легкою розумовою відсталістю. З іншими учасниками групи їх зближує проживання у пансіонаті, котре розглядається ними як “кінцева станція” у їхньому житті. Відсутність перспективи через неможливість працювати та народжувати дітей ставить їх перед тими ж питаннями, що й учасників групи похилого віку: осмислення пройденого шляху, пошук радощів у буденності, подолання самотності через спілкування з тими, хто опинився у подібній ситуації.

Група, котра працювала на базі ЛМПНД, була відкритою: кожен учасник перебував у ній протягом свого стаціонарного лікування, що тривало 4–5 тижнів. Отож склад групи перманентно змінювався: одні учасники прощалися, другі перебували на стадії активної психотерапевтичної роботи, а інші почувались “новенькими” і не зовсім добре орієнтувались у груповій реальності (стилі спілкування, цілях та методах роботи тощо). Загалом за рік функціонування ТТГ на базі відділення № 2 ЛМПНД у плинному режимі учасниками групових занять стало близько ста осіб. На кожному такому занятті були присутніми від п’яти до семи осіб.

Вищеописана ситуація неспівпадіння індивідуального досвіду групової роботи кожного з учасників, як з’ясувалося, мала свої позитивні та негативні сторони. З одного боку, присутність більш досвідчених пацієнтів дозволяла іншим легше інтегруватись у групову матрицю, демонструвала результати поєднання фармакологічного та психотерапевтичного лікування. Крім того, досвідчені учасники мали можливість відчути свою компетентність, часом брали на себе роль ведучих, допомагаючи “новеньким” включитись в роботу, що підтримувало їхню позитивну самооцінку та добре самопочуття. Але при цьому постійно страждало групове відчуття безпеки: кожен новий учасник вносив елемент невизначеності, страху, сумнівів, побоювання щодо можливостей та ймовірних наслідків участі у групі.

За складом ТТГ була гетерогенною, а вік учасників визначався переважно соціальною ситуацією, а саме досягненням передпенсійного віку чи перебуванням на пенсії. Відтак жінки представляли вікову групу 50–70 років, а чоловіки – 60–70 років. Визначення етнічної ідентичності проводилось за спеціально розробленим планом [110], щоправда відсіювання пацієнтів за етнічною приналежністю не практикувалось. Однак можна сказати, що близько 95% пацієнтів-учас-

ників ТТГ за етнічною ознакою можуть бути віднесені до українського етнотипу.

Учасниками групи, котра працювала на базі ЛМПНД, в основному були пацієнти з наступними депресивними розладами: легко чи помірно виражений депресивний епізод у межах біполярного афективного розладу (F31.3), легкий чи помірно виражений депресивний епізод без психотичних симптомів (F32.0 та F32.1), легкий чи помірно виражений депресивний епізод у межах рекурентного депресивного розладу (F33.0 та F33.1), тривожно-фобічні розлади (F40), розлади адаптації (F43.2) [111]. Пацієнти, котрі мали виражену симптоматику із кола шизофренії, шизотипальних та маячних розладів (F20) [Там само], а також при наявності у структурі депресивного епізоду виражених психотичних переживань маячного чи галюцинаторного типу, в роботі групи участі не приймали. Такий скринінг зумовлений як порівняно невеликою кількістю названих пацієнтів, так і міркуваннями безпеки для групи та для пацієнта, рівень психопатологічного ураження котрого є глибшим, аніж у більшості учасників.

Зауважимо, що депресивні переживання пацієнтів мали подвійний вплив на перебіг психотерапевтичної та дослідницької роботи:

1) на початку курсу лікування депресивна пасивність, інертність, знижений фон настрою, сповільнена і збіднена поведінкова та мисленнева активності пацієнтів різко обмежували можливості комунікації, перешкоджали їхньому активному включенню у роботу групи.

2) поступове спадання інтенсивності депресивної симптоматики стимулювало психологічну активність пацієнтів, заохочувало до аналізу життєвої ситуації, подій, котрі спровокували депресивний епізод, зрештою – до пошуку відповіді на питання інтегративного характеру (огляд життєвого шляху, оцінка якості, місця та ролі у житті міжлюдських стосунків, життєві перемоги та невдачі, смисл життя тощо).

Контурно охарактеризувавши людський фактор як складову частину рамок умов ТТГ, звернемося до часового та просторового виміру сеттінгу.

Кожна із описаних вище частин проекту працювала відповідно до свого індивідуального графіку. Робота групи на базі ЛПП протягом першого місяця після створення мала досить насичений ритм: учасники зустрічалися двічі на тиждень, тривалість заняття становила 1,5 години. Їм було запропоновано пройти серію із десяти занять в описаному режимі, причому незалежно від того, як змінюватиметься їхнє самопочуття, оцінка психотерапії, ведучого чи учасників групи протягом цього часу. Після закінчення цього курсу на групове обговорення було винесено питання стосовно доцільності подальшої роботи. У результаті було прийняте рішення зустрічатися і надалі, але з меншою частотою та тривалістю занять. Протягом наступних 11 місяців ТТГ збиралась щотижня на годинне заняття.

ТТГ на базі психотерапевтичного відділення ЛМПНД зустрічалася двічі на тиждень на заняття тривалістю по 45 хвилин. Особливістю роботи цієї групи стала загальна психотерапевтична атмосфера (“психотерапевтична рамка”), котра реалізується у названому лікувальному закладі [171; 161]. Будучи зорієнтованим на використання не лише фармакологічної терапії, стаціонар функціонує як єдине ціле, де кожен пацієнт (залежно від діагностичних та вікових особливостей) бере участь у психотерапевтичній роботі у тій чи іншій формі. Лікарський колектив відділення № 2 ЛМПНД та працівники кафедри психіатрії і психотерапії факультету післядипломної освіти Львівського медичного університету імені Данила Галицького реалізують стратегії індивідуальної та групової психотерапії, арт-терапії, музико-терапії, трудової та соціально-культурної ресоціалізації пацієнтів. Тому пацієнти старшого покоління активно задіяні у загальний психотерапевтичний контекст, вони мають можливість на рівні з молодими людьми випро-

Таблиця 1.1

*Порівняльна характеристика рамок умов ТТГ осіб старшого віку,
організованих на базі ЛГП та відділення № 2 ЛМПНД*

Основні параметри сеттінгу	ЛГП	ЛМПНД
Тривалість заняття	1 година	45 хвилин
Частота занять	Підготовчий етап (10 перших занять) – двічі на тиждень	Двічі на тиждень
	Основний етап – раз на тиждень	
Місце	Стале приміщення	Стале приміщення
Тип групи	Напівзакрита	Відкрита

бовувати абсолютно новий для них метод лікування, зрештою, формувати свою нову світоглядну позицію.

Що стосується місця проведення групових занять, то воно залишалось стабільним для кожної із ТТГ та було вибране й оформлене з максимально можливим дотриманням вимог, що сформульовані у посібнику “Базисне керівництво з психотерапії”. У приміщеннях, де проводились групові заняття, підтримувалась достатньо комфортна температура, помірковане освітлення та кольорове оформлення інтер’єру. Приміщення були звукоізолювані від сильних подразників, що гарантувало дотримання лікарської таємниці. Крісла, на яких сиділи учасники, не вказували на будь-яку ієрархію. Вони забезпечували зручне розташування, давали можливість відчутти розслаблення і спокій [186].

Порівняльний огляд рамок умов ТТГ на базі ЛГП та ЛМПНД поданий у **табл. 1.1**.

Одним із основних питань, із сукупності розглянутих у контексті рамок умов, є робочі правила, які потрібно пояснити учаснику вже під час первинного інтерв’ю, після чого задекларувати на першому занятті групи. Допускається обговорення правил, певна модифікація чи доповнення з ініціативи та за згодою всіх учасників, але у жодному разі ці правила не можуть бути відмінені, знехтувані чи прийняті неодностайно. Оскільки спільне дотримання робочих правил забезпечує психотерапевтичний процес та підтримує групове відчуття безпеки, то вже на початку роботи групи

треба заручитися прийняттям правил з боку учасників та їхнім свідомим погодженням слідувати вимогам. У випадку радикального непогодження котрогось із клієнтів з правилами рекомендовано особливо уважно поставитися до можливості участі його в роботі групи. Відповідне рішення ведучого залежить від змісту самого правила, з котрим не бажає погодитись учасник.

У зв’язку з вищесказаним коротко зупинимось на формулюванні та характеристиці основних вимог (робочих правил), котрі використовувались під час даного дослідження:

1. *Правило конфіденційності*: “Все, що відбувається під час групових занять, залишається між учасниками групи, не може обговорюватись із сторонніми людьми, навіть якщо вони не знатимуть, про кого мовиться”. Дотримання цієї вимоги обов’язкове для всіх учасників із зрозумілих причин. Зрештою, вся група є зацікавленою у тому, щоб залишитися захищеною у своїх інтимних переживаннях, тому з акцептацією правила конфіденційності проблем практично не виникає. Хоча у нашому досвіді був приклад, коли пацієнт повідомив, що відмовляється дотримуватися конфіденційності, оскільки просто не зможе не обговорювати групу з родичами. У результаті дискусії всі учасники та сам пацієнт прийшли до висновку, що за таких умов останньому краще не брати участі в роботі групи.

2. *Правило безоціночного прийняття*: “При спілкуванні у групі ми уникаємо оцінювати як позитивне чи негативне, розумне чи дурне, смішне, грішне, варте

критики чи сорому і т. ін. все те, про що говорять учасники – те, що є в думках, почуттях, поведінці”. Дотримання цієї вимоги дає змогу учасникам сміливіше відкриватись, проявляти активність, виконувати запропоновані справи, долучаючись у такий спосіб до роботи групи. Зауважимо, що дане правило працює і як одна із цілей ТТР, оскільки її учасники схильні до вкрай афектованих, найчастіше негативних, оцінок дійсності. Такий характер “чорно-білого” сприйняття, за нашими спостереженнями, сам собою є дестабілізуючим, стресогенним чинником. Вказуючи на можливість різностороннього підходу та сприйняття реальності, можна м’яко коригувати позицію учасників у напрямку більшої адаптивності.

3. Правило вільного висловлювання: “Працюючи у режимі ТТГ, Вам варто насмілитись озвучувати все, що спадає на думку чи виникає як почуття. Протягом роботи групи немає неважливих, смішних, неадекватних тем. Для групи значущим є все, що “народжується” у кожного з Вас у голові та на серці”. Власне застосування цього правила стимулює регресію учасників, дозволяє їм вільно продукувати психічний матеріал у формі індивідуально спричинених та архетипічних образів.

Хоча основні вимоги до учасників, перераховані вище, є достатньо простими та зрозумілими, але їхнє застосування на практиці потребує наступного коментування. Під час ТТР переважно маємо справу з формальним прийняттям правил, коли учасники погоджуються слідувати вимогам тільки на словах, а насправді щоразу порушують їх. Тому йдеться не лише про озвучення правил, а й про систематичну роботу, спрямовану на опанування правил групою, на створення групової культури, специфічного стилю спілкування. Вимоги потрібно постійно нагадувати, вказувати учасникам як на випадки порушень, так і на вдалі спроби вільно висловлюватись, різносторонньо дивитися на речі чи припиняти обговорення групових подій поза групою. Якщо спочатку група залишається незадоволе-

ною зауваженнями ведучого, то у процесі формування психотерапевтичного способу комунікації учасники відчують зростання власної компетентності, професійності як психологів, піонерів психотерапії порівняно із своїми ровесниками.

1.2. Методики тренінгово-терапевтичної роботи. Оскільки обраний нами психотерапевтичний та психокорекційний інструментарій дозволяє назвати спосіб ведення групи тренінгово-терапевтичним, то серед основних технічних засад структурування групового процесу було поєднання директивних і недирективних прийомів. Тому одним із найважливіших практичних завдань було дотримання оптимального балансу між ними. Засади чергування директивної та недирективної позиції ведучого групи визначалися, виходячи з наступних практичних міркувань.

Для досягнення поставлених цілей дослідження, а саме для збору психічного матеріалу, котрий народжується в режимі вільного асоціювання, доповнюється через ампліфікацію та мінімальне застосування активної уяви, найбільш продуктивним був час ТТР у недирективному стилі. Адже робота з фантазіями, дослідження інтимного світу потребують створення атмосфери невимушеності, свободи, індивідуальної захищеності від надмірних втручань. Натомість стимуляція та “оживлення”, тобто тренінг психічних функцій (аналітико-синтетичної діяльності, уваги, образної уяви, пам’яті, збагачення індивідуального словника для вербалізації почуттів, відчуттів тощо) вимагає чітких директивних інструкцій, постановки завдань, заохочення учасників до їх виконання. Ефективність недирективної позиції для дослідницьких цілей ведучого є зрозумілою. Але для учасників групи посилення терапевтичної регресії, занурення у світ фантазій може супроводжуватися інтенсифікацією тривожних та амбівалентних переживань, сумнівів і страхів. Під час роботи з особами похилого віку це пов’язано як з цілковитою новизною (у світоглядному

плані) запропонованого способу спілкування, так і з травматичним характером витісненого до того матеріалу, котрий усвідомлювався. Чергування “структурованого” інструкціями та “неструктурованого” часу дозволяло поступово долати страх учасників і не допускати загострення переживань, котре дійсно могло бути небезпечним з огляду на знижені фізичні та психічні ресурси учасників.

Цінність недирективної позиції ведучого визначається також тим, що власний психотерапевтичний потенціал групової матриці формується в обставинах, котрі можуть реалізуватись за умови спонтанного розвитку групи, обговорення питань, які виникли не через вказівку, а через свою актуальність для цієї групи “тут-тепер-повно” (за А.В. Фурманом). Необхідно залишати неструктуровані групові місце і час для розвитку стосунків між учасниками, оскільки це матиме такі терапевтичні наслідки [186]:

1. Перебування серед інших людей дає змогу порівняти свою долю з життєвими історіями інших, відчуті їхню присутність, вступити з ними в контакт і при цьому побачити свої та чужі слабкі й сильні сторони.

2. Група надає кожному пацієнту можливість відчуті себе сприйнятим і гідним поваги у власній своєрідності, навіть у своїй хворобі, і, можливо вперше, пережити прийняття з боку інших учасників.

3. Група дозволяє випробувати альтернативні стратегії поведінки: для залежних людей – самоствердитися, для одиноких – побудувати більш тісний і довірливий стосунок.

4. Терапевтична група дає пацієнту змогу “закритися”, “заховатися” у своєму внутрішньому світі, захистити себе з допомогою внутрішніх запобіжників, забезпечити власну безпеку завдяки відмежованості.

Позиція ведучого ТТГ осіб старшого віку, на нашу думку, принципово повинна бути охарактеризована як недирективна, оскільки навіть вибір директивних методик, застосування інструкцій та вка-

зівок цілком зорієнтовані на соматичний та психічний стани групи. Фактично, ведучому значною мірою доводиться дуже пластично адаптуватися до умов, котрі створює група під час кожної конкретної сесії. Якщо, працюючи з клієнтами молодого чи зрілого віку, ми можемо інтерпретувати “погане самопочуття” учасників як опір, то з пацієнтами старшого віку ризикуємо викликати такою інтерпретацією соматичне відреагування у вигляді гіпертонічного кризу, загострення серцевої симптоматики тощо.

Максимально недирективну та обережну позицію терапевта виправдовує один із критеріїв вибору інтерпретації Феніхеля [146]: інтерпретувати можна той матеріал, котрий Его пацієнта готове сприйняти в даний момент. Оскільки функціональні можливості Его людини похилого віку часто є компенсованими за рахунок фізичних ресурсів організму, то психічний стан осіб похилого віку надзвичайно тісно пов’язаний із соматичним. Тому, працюючи з фізично ослабленими та виснаженими людьми, неетично з дослідницькими чи навіть психотерапевтичними цілями зловживати соматичними ресурсами, котрі часом дуже обмежені. Треба пам’ятати, що пацієнти приходять у психотерапію із певним чином організованим психічним гомеостазом, котрий дозволяв їм більш чи менш адаптивно функціонувати протягом довгих років. Навіть хворобливі стани (наприклад, регулярне загострення депресивних переживань та їхніх соматичних еквівалентів тощо) були складовою частиною регуляції психічної рівноваги, а тому стратегії психотерапії повинні бути максимально поміркованими.

Вищенаведений теоретичний коментар дозволяє перейти до конкретного опису структури заняття та прикладів деяких використаних нами методик. Коротко зупинимось на структурі групової сесії, котру можна розглядати як реалізацію чотирьох етапів: вступного (привітання), тренінгової роботи, психотерапевтичної роботи і завершальної фази (прощання).

Перший та останній структурні елементи групової сесії за змістом та послідовністю реалізації (відкриття та завершення зустрічі) є фіксованими, що пов'язано з їхнім терапевтичним навантаженням. Основне завдання фази привітання – задіяння в роботу учасників, а також оцінка ведучим загального стану групи, котрий має важливе значення для подальшого планування заняття. Під час привітання кожен учасник має змогу розповісти “з чим він прийшов”. Отож йдеться про настрій, думки, події, котрі сталися після попередньої зустрічі. Якщо у групі з'являється нова особа, то привітання передбачає і загальне знайомство всіх присутніх.

Крім того, на етапі привітання вже можна долучати тренінгові моменти, спрямовані на активізацію когнітивної сфери (мнестичних та мисленневих функцій). Для цього учасникам пропонується пригадати, про що йшлося на минулому занятті, поділитися думками, котрі, можливо, виникли з приводу тих чи інших тем, ситуацій, вправ з попередньої зустрічі. Важливу роль відіграє і повторення основних групових правил. Як показав наш досвід, у роботі з особами старшого віку доцільно повертатися до основних правил практично на кожному занятті. Це може зробити як ведучий, так і інші учасники. Переважно ми пропонували групі самій відтворити правила, а потім у режимі узагальнення, парфразу підтверджували, проясняли сказане учасниками. У результаті такого повторення не лише активізувалися когнітивні ресурси, а й підтверджувалося відчуття стабільності всередині групової рамки, формувалася групова культура.

При обговоренні актуального стану учасників під час привітання переважно кристалізувалася основна тема (іноді дві чи три), до обговорення котрої група переходила після того, як кожен учасник мав слово. Зауважимо, що теми, які переважно обговорювалися, відрізнялись у групах на базі ЛМПНД та ЛГП. У першому випадку самі умови лікування

стимулювали регресивну материнсько-дитячу матрицю. Перебування у безпеці, делегування всілякої відповідальності за свій стан іншим, можливість не дбати про матеріальні питання (харчування, постіль, ліки) дозволяло учаснику відчувати себе дитиною, оточеною піклуванням матері-лікарні. Але в міру того, як наближався час виписки, все більша увага пацієнта зверталась на те, що такий відпочинок був тимчасовим, а самостійне життя вимагає більшої активності та відповідальності. У такий спосіб створювалася потенційно сприятлива ситуація для безпосереднього дослідження динаміки стосунку мати-дитина за умов очікуваної розлуки. У ЛГП дитячо-материнські паттерни активізувалися не так часто, натомість було більше часу, щоб працювати з ними методами ампліфікації та активної уяви.

Завершальна фаза заняття присвячувалася зворотному зв'язку між учасниками та ведучим. На цьому етапі група мала змогу поділитися враженнями від даної зустрічі, повторно відрефлексувати свій психологічний стан. Це надавало можливість підтримки, при потребі й м'якої конфронтації учасників, ригідно зафіксованих на негативних переживаннях, а також корекції тренінгово-терапевтичної стратегії подальших занять. Працюючи з особами старшого віку, ми практикували завершальне узагальнювальне повторення перебігу даної сесії, що допомагало учасникам отримати цілісну картину, систематизувати події, пригадати ключові моменти зустрічі. Крім того, особисте звернення до кожного присутнього з підтвердженням того, що ведучий серйозно поставився до його повідомлень, також мало позитивний вплив на формування в учасників групи адекватної установки щодо можливостей ТТР, сприяло подоланню страху та недовіри, допомагало кожному індивідуальному активному входженню в роботу.

Тренінгова та терапевтична фази можуть бути розділені лише умовно, оскільки застосовувані нами методики імплі-

цитно містять елементи тренінгу (активізації психічних функцій, набуття навичок авторелаксації) та терапії (пошук смислу, розв'язання внутрішніх конфліктів, зміна чи диференціація індивідуальних оцінок тощо). Проілюструємо це положення прикладами.

1. *Методика “Життєва лінія”*. Підготовчим етапом для даного завдання є релаксаційні вправи, після яких учасникам пропонується уявити собі свою “життєву лінію” як намальовану на листку паперу, на протилежній стіні, на небі, або ж як дорогу, котра проходить певною місцевістю. Заключним етапом є когнітивне опрацювання – обговорення фантазій кожного учасника, взаємне коментування, синтез генерованих образів. Тренінговий компонент полягає у стимулюванні уваги, уяви, образного та вербального мислення. Терапевтичний – у можливості інтегрального погляду на життя, узагальнення, оцінки місця і ролі тих чи інших подій, людей, обставин тощо.

2. *Методика “Робота з кольорами”*. Підготовчий етап даної методики – релаксація, після якої учасникам пропонується уявити (побачити із закритими очима) колір, котрий би відповідав їхньому самопочуттю, емоційному стану на даний момент. Ведучий пропонує учасникам за можливістю доповнити побачену картину відчуттями дотику, запаху, температури, або ж візуальними образами. Зауважимо, що запропонована у такому варіанті вправа викликала особливий інтерес в учасників; поступово вони навчалися продукувати у своїй уяві запахи, відчуття дотику, або ж просто згадували та уявляли сцени із життя. Тренінговий вимір даного завдання стосується в основному уяви, натомість обговорення побачених кольорів та створених образів є набуттям навичок рефлексії та вербалізації внутрішньої суб'єктивної реальності.

3. *Методика ампліфікації*. Доповнення групової тематики міфологічною символікою стимулює інтелектуальний компонент, активізує пізнавальний інтерес, а розвиток теми учасниками каталі-

зує фантазування, аналітико-синтетичну діяльність, задіює емоційну сферу та мнестичні функції. Психотерапевтичний вимір: інтегративна роль символів сприяє проясненню індивідуальної ідентичності; метафори є інструментом непрямого опрацювання конфліктів, звільнення негативних емоцій та подолання “чорнобілого” світосприйняття.

4. *Методика “Малюнок групи”*. Ця арт-терапевтична вправа сприймається учасниками з великим опором, але при подоланні останнього дає дуже добрі результати як для самопочуття учасників (викликає позитивне емоційне піднесення, зростання відчуття власної компетентності, сприяє подоланню сорому та усуненню пов'язаного з ним формального компоненту у спілкуванні тощо), так і для діагностичної оцінки стану групи. Отримана картина дозволяє учасникам та ведучому без слів оцінити загальний рівень інтеграції, суб'єктивне сприйняття свого місця кожним учасником, і відтак – реалізувати необхідні інтеракції для корекції групової атмосфери.

Одне із важливих емпіричних спостережень полягає у тому, що психічні та психологічні ресурси учасників групи часом є значно багатшими, аніж можна передбачати, виходячи з автобіографічних та анамнестичних даних. Подолання культурних стереотипів, опору, пов'язаного із страхом осоромитися, виглядати смішним в очах інших, дозволяє старшим людям бути креативними, максимально використовувати та розвивати свій творчий потенціал для покращення психологічної якості життя.

2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ГЛИБИННО- ПСИХОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Психологічне обґрунтування прикладних (емпіричних) засад аналізу результатів ампліфікації вимагає короткого підсумування теоретичних положень у єдності з авторською гіпотезою, викладе-

них раніше [110]. Тому відмітимо, що відбір психічного матеріалу із всього масиву, створеного в ході роботи ТТГ, його подальше вивчення методом контент-аналізу та інтерпретація отриманих результатів здійснювалися, виходячи з таких міркувань:

а) етнічно-специфічний рівень колективного несвідомого на основі універсальних мотивів генерує міфологеми, автентичні даному етносу, названі нами етнічно-специфічними (етноавтентичними) для даної етнічної спільноти, на відміну від етнічно-неспецифічних (іноетнічних), утворених колективним несвідомим у межах будь-якого іншого етносу;

б) автентичні та чужорідні міфологеми мають різне значення для носіїв менталітету, а саме: етнічно-специфічні міфологеми здатні безпосередньо та найбільш точно описувати психічні комплекси, притаманні даному етносу, в той час як етнічно-неспецифічні можуть знаходити мало спільних точок дотику з його психологічною структурою;

в) реакції ТТГ на застосування для ампліфікації різних видів міфологем повинні відрізнятися.

Для дослідження реакцій ТТГ на застосування символіки різних за походженням міфологем нами використані методи експерименту та контент-аналізу отриманих даних. Експериментальна частина полягала у залученні до ампліфікації автентичних та іноетнічних міфологічних образів відповідно до розроблених матриць архетипічних змістів жіночих міфологем [110]. Підкреслимо, що проведений аналіз міфологічних систем дав змогу виділити неоднакову кількість ключових фемінних мотивів на рівні кожної з них. Крім того, деякі теми повторюються (наприклад, жінка як агресивне начало, жінка-деміург). Тому для кількісного аналізу та порівняння нами виділено по п'ять основних іноетнічних тем за ознакою нетотожності слов'янським автентичним мотивам та відсутності дублювання, що наведені у *табл. 2.1*.

Для проведення контент-аналізу психічного матеріалу, генерованого групою, під час заняття (за згодою учасників) та після нього заповнювалися протоколи зустрічей, де особлива увага приділялася фіксації використаних міфологем та реакцій групи на них. Нами було проаналізовано 120 протоколів роботи ТТГ (40 і 80 відповідно на базі ЛГП та ЛМПНД, що знаходяться в нашому архіві). Основними смисловими одиницями для контент-аналізу були когнітивно-емоційні комплекси-реакції (КЕКР), зафіксовані у відповідних протоколах. Згідно з робочою гіпотезою відслідковувались два узагальнених типи КЕКР – акцептація та відкидання (неможливість акцептації). Розшифрування змісту кожного типу КЕКР подано у класифікаторі контент-аналізу (*табл. 2.2*).

Окремо зупинимося на певних особливостях організації експерименту в ТТГ, котрі мають принципове значення для адекватного стимулювання групових реакцій, які нас цікавлять з огляду на подальше опрацювання емпіричних даних, а саме: а) максимальна пластичність застосування міфологем, зумовлена потребою постійно пристосовуватися до актуальної групової ситуації, та неможливість штучного, наперед запланованого введення метафоричних образів у групове обговорення; в) необхідність нівелювання впливу групової динаміки на аналіз групових КЕКР.

Перша із згаданих особливостей впливає із стилю ТТР та не потребує додаткового роз'яснення. У результаті такого пристосування частина групових занять проводилась без застосування методу ампліфікації; такими були 6 занять із 40, що мали місце на базі ЛГП, та 11 – з 80, проведених у ЛМПНД. Щодо другого зауваження, то на ньому варто зупинитися детальніше. Зрозуміло, що необхідною умовою організації експерименту та збору емпіричних даних є усунення впливу групової динаміки на сприйняття учасниками міфологем. На-

Таблиця 2.1

Основні міфологічні теми (міфологеми) автентичного та іноетнічного походження, використані для ампліфікації у процесі ТТР

Умовне кодування	Зміст міфологеми
Основні слов'янські міфологеми	
1 СЛ	Жінка – стихія води – життя
2 СЛ	Жінка – стихія землі – матеріальне – традиція
3 СЛ	Жінка – доля – неминучість – неможливість сепарації (трансформація, переродження тільки у супроводі матері)
4 СЛ	Жінка – початок та кінець життя – смерть і народження
5 СЛ	М'яко виражена амбівалентність жіночого образу (протилежність “добра-недобра”, переплетення позитивних та негативних функцій міфологічних персонажів)
Основні єгипетські міфологеми	
1 ЄГ	Жінка – вогонь – лев – агресія
2 ЄГ	Жінка на троні держави (жіноча символіка функцій Его-комплексу)
3 ЄГ	Жінка – небо – стихія повітря
4 ЄГ	Жінка – ситуація вибору – екзистенційна самотність
5 ЄГ	Чітко артикульована амбівалентність жіночого образу (смертоносна, підступна і життєдайна, милосердна)
Основні австралійські міфологеми	
1 АВ	Відсутність прив'язаності до території
2 АВ	Жінка – активність
3 АВ	Активна сепарація (вигнання)
4 АВ	Жінка – мінливість, інновація
5 АВ	Жінка – герой (мотив “плавання нічним морем” у жіночому варіанті)
Основні китайські міфологеми	
1 КИ	Жінка – деміург
2 КИ	Жінка – перша людина
3 КИ	П'ять стихій – елементів гармонії
4 КИ	Жінка – блискавка
5 КИ	Можливість та легкість гендерних трансформацій – андрогінні образи

Таблиця 2.2

Класифікатор контент-аналізу КЕКР ТТР на використання у процесі ампліфікації автентичних та іноетнічних міфологем

Умовний код	Тип КЕКР акцептації	Умовний код	Тип КЕКР відкидання
A1	Позитивна оцінка групою міфологеми на тлі помірно вираженої позитивної емоційної реакції	HA1	Негативна оцінка групою міфологеми на тлі помірно вираженої негативної емоційної реакції
A2	Продуктивне фантазування, розвивання запропонованої теми (інколи після паузи різної тривалості)	HA2	Мовчазна пауза, неможливість розвинути тему навіть при підтримці з боку ведучого
A3	Знаходження учасниками паралелей у власному життєвому досвіді до міфологічних мотивів	HA3	Нерозуміння, перепитування (не менше 3-х уточнювальних запитань) та неможливість когнітивної інтеграції запропонованого образу
A4	Виражена позитивна емоційна реакція (загальне піднесення, активізація обговорення, інсайт)	HA4	Різде емоційне неприйняття (протест, обурення)
		HA5	Знецінення через висміювання
		HA6	Пасивне неприйняття – група ніяк не реагує на запроповану тему, розвиває свою тематику

Таблиця 2.3

Частота використання етнічно-специфічних та іноетнічних міфологем для ампліфікації у процесі роботи ТТГ осіб похилого віку протягом 2002–2003 р.р. на базі ЛГП та ЛМГНД

Тип міфологем	Частота використання міфологем, всього	Частота використання міфологем у ТТГ на базі ЛГП	Частота використання міфологем у ТТГ на базі ЛМГНД
Слов'янські жіночі міфологеми	185	61	124
Іноетнічні для слов'ян міфологеми, у тому числі:	184	69	115
▪ Єгипетські жіночі міфологеми	67	26	41
▪ Австралійські жіночі міфологеми	56	21	35
▪ Китайські жіночі міфологеми	61	22	39

приклад, при проходженні групою етапів формування, реактивної та термінальної фази [149] групові реакції можуть бути спричинені не стільки змістом міфологеми, скільки особливостями групової психологічної констеляції на даний конкретний момент. Крім того, у відкритій групі, організованій на базі психоневрологічного диспансеру, достатньо типовою груповою ситуацією було долучення нових учасників та прощання із старими. Щоб нівелювати такий вплив на емпіричні дані, ми намагалися використовувати міфологеми на кожному занятті за схемою: “як мінімум одна слов'янська міфологема плюс як мінімум одна із іноетнічних міфологем”. У такий спосіб кожна із використаних міфологем задіювалася у групову реальність як за умов робочої групи, так і в групах незрілих, деструктивно-конкурентних чи переважаних невербалізованими почуттями страху, заздрості, гніву.

Втілені нами оргзаходи згладжували небажаний вплив групової динаміки на результат експерименту, хоча і вносили труднощі іншого гатунку, оскільки при такому “дозуванні” міфологічної символіки слов'янські міфологеми використовувалися втричі частіше, ніж міфологеми будь-якої іншої системи. І все ж у загальному перерахунку співвідно-

шення частоти використання іноетнічних та автентичних мотивів наближається до 1, про що свідчать дані **табл. 2.3**.

Узагальнені дані про результати контент-аналізу стосовно способів реагування ТТГ на використані для ампліфікації різні за походженням міфологеми відповідно до розробленого класифікатора типів КЕКР представлені у **табл. 2.4**.

Таблиця 2.4

Зведені дані про реагування ТТГ на застосування у процесі ампліфікації автентичних та іноетнічних міфологем під час ТТГ на базі ЛГП та ЛМГНД протягом 2002 – 2003 р.р.

Тип КЕКР ТТГ на використані для ампліфікації міфологеми	% від КЕКР по групах	
	Автентичних міфологем	Іноетнічних міфологем
КЕКР акцептації, у т.ч.:	80	29,9
A1	21,1	14,2
A2	24,3	9,3
A3	19,5	5,4
A4	15,1	1,0
КЕКР відкидання, у т.ч.:	20,0	70,1
HA1	8,1	21,8
HA2	7,0	19,0
HA3	2,2	11,4
HA4	0,0	9,8
HA5	0,0	3,8
HA6	2,7	4,3

Зауважимо, що задля отримання порівняльних даних відносні показники кількості КЕКР акцептації та відкидання розраховувалися нами окремо всередині кожної множини етнічно-специфічних та етнічно-неспецифічних міфологем. Іншими словами, названі таблиці описують реакції носіїв слов'янського менталітету окремо на 185 використаних під час ТТР етнічно-автентичних та 184 іноетнічні міфологеми, тобто без диференціації походження останніх.

Як видно з *табл. 2.4*, 80 % усіх міфологем слов'янського походження були акцептовані ТТГ та продуктивно використані у ТТР. Відповідно 20% символів не викликали в учасників ТТР позитивного відгуку, були негативно оцінені (НА 1 = 8,1%), або спричинили замішання, не були включені в групове обговорення (НА 2 = 7,0%).

Учасники, працюючи із слов'янськими міфологемами, виявилися достатньо креативними, оскільки максимальна кількість реакцій (24,3%) припадає на КЕКР типу А2 (“Продуктивне фантазування, розвивання запропонованої теми”). Друге та третє місця за частотою виникнення посідають відповідно КЕКР типу А1 (“Позитивна оцінка групою на фоні помірно вираженої позитивної емоційної реакції”) та А3 (“Знаходження паралелей у власному життєвому досвіді”). Порівняно рідше зустрічались активні КЕКР А4 (“Виражена позитивна емоційна реакція”).

Що ж до змісту міфологем, то найцікавішою та найбільш акцептованою групою виявилась ідея м'яко вираженої амбівалентності фемінних образів. Співвідношення кількості КЕКР акцептації та відкидання для цієї міфологеми є максимальним – 7,9, у той час, як для інших образів-ідей воно становить від 2,8 (СЛ 1) до 5,3 (СЛ 4). На нашу думку, таке співвідношення в контексті даного дослідження можна назвати “коефіцієнтом акцептації” (K_A). Чим ближче його значення до одиниці, тим більш амбівалентною, неоднозначною є тенденція реагу-

вання групи на ту чи іншу міфологеми, і навпаки – зростання введеного коефіцієнту, або його наближення до нуля, означає більш однозначну реакцію групи (відповідно КЕКР акцептації чи відкидання).

Стосовно вираженої тенденції до акцептації символіки міфологеми СЛ 5 “М'яко виражена амбівалентність фемінних образів”, то зауважимо, що “обминати гострі кути” групам вдавалося на шляху ідеалізації жіночих персонажів. Більш-менш чітко визначення негативних рис відразу супроводжувалося переліком плюсів, котрі у сприйнятті груп нівелювали негативні твердження. Доцільність застосування цієї ідеї власне у сформульованому нами вигляді (“м'яко вираженої амбівалентності” замість “ідеалізації”) ми обговорюємо нижче у зв'язку з інтерпретацією емпіричних даних. Саме ця міфологема порівняно з будь-якою іншою викликала найбільше ситуацій жвавого обговорення, загального піднесення (тип А4 – 5,4% КЕКР).

Досить продуктивними у сфері фантазування виявилися для ТТГ і мотиви “неминучості, долі” (СЛ 3) у форматі жіночих образів, а також міфологічний ряд, побудований на символіці землі (СЛ 2); вони викликали здебільшого КЕКР типу А2 (відповідно 5,9% та 5,4%). Робота з міфологемою СЛ 4 (початок та кінець, смерть та народження як персоналізації жіночих функцій) супроводжувалась більш спокійним, хоча й досить активним обговоренням (6,5% КЕКР типу А1 та 5,4% КЕКР типу А2). Цікаво, що жодна міфологема не була знецінена учасниками груп через висміювання, а також різко не критикувалась (НА 4 та НА 5 для цього мотиву становлять 0%). Навіть якщо учасники часом жартували з приводу тих чи інших аспектів використаних ведучим етнічно-специфічних для слов'янського етнотипу метафор, жоден із образів не був оцінений як “примітивний”, “нерозумний”, “абсурдний”, “варварський” тощо.

Емпіричні дані вказують на те, що використання для ампліфікації іноетнічної

Таблиця 2.5
Коефіцієнт акцептації іноетнічних міфологем за результатами роботи ТТГ
на базі ЛГП та ЛМПНД протягом 2002 – 2003 р.р.

Тип міфологеми	K_A	Тип міфологеми	K_A	Тип міфологеми	K_A
ЄГ 1	0,4	АВ 1	0,1	КИ 1	0,6
ЄГ 2	0,9	АВ 2	0,5	КИ 2	0,6
ЄГ 3	0,7	АВ 3	0	КИ 3	0,5
ЄГ 4	0,3	АВ 4	0,6	КИ 4	0,6
ЄГ 5	0,4	АВ 5	0,7	КИ 5	0,2
Середнє значення K_A для єгипетських міфологем	0,5	Середнє значення K_A для австралійських міфологем	0,4	Середнє значення K_A для китайських міфологем	0,5

символіки виявляє протилежне співвідношення реакцій акцептації та відкидання. Скориставшись запропонованим вище методом розрахунку “коефіцієнта акцептації”, констатуємо, що реакція на іноетнічні міфологеми є дезакцептувальною, оскільки всі значення розрахованих K_A менші за 1, що відображено у **табл. 2.5**.

Особливу увагу привертає нульове значення K_A для міфологеми типу АВ 3 (“Активна сепарація, вигнання”), що вказує на повну відсутність КЕКР акцептації з боку ТТГ, неможливість прийняття образів ініційованого розриву стосунку з матір’ю. Про мінімальну здатність до конструктивного емоційно-когнітивного опрацювання свідчать і значення обчисленого K_A для міфологем АВ 1 (“Відсутність прив’язаності до території” – 0,1) та КИ 5 (“Можливість та легкість гендерних трансформацій” – 0,2).

Максимальні значення K_A знаходимо за реакціями на єгипетські міфологеми: 0,9 (“Жінка на троні держави”) та 0,7 (“Жінка-небо-стихія повітря”). Зауважимо, що перші були доступні для акцептації переважно через отождоження “держави” з господарськими, здебільшого аграрними, функціями, що загалом відповідало високим показникам прийняття близької слов’янської міфологеми (СЛ 2). Під час обговорення “держава” дуже часто перетворювалась на “хату”, “домашнє господарство”, “своє поле”, “свій

наділ” тощо. Щодо асоціативного ряду, побудованого навколо “повітряних”, “небесних” функцій жінки, то групова дискусія переважно також виходила на “земну” символіку: “небо над рідним домом”, “небо і земля – замкнутий простір – безпека”, “синє небо – жовті лани – прапор України”, “небо – купол, ковдра, що охороняє землю”, “небо снігом і дощем падає на землю”, “на горизонті небо переходить у землю” та ін.

Серед міфологем єгипетського походження найбільше КЕКР відкидання викликала ідея ситуації вибору та екзистенційної самотності, котра розкривається перед людиною за таких умов (НА 2 = 2,7%, НА 1 = 2,2%). Ймовірно, що більш валідним в аспекті етнічно-специфічних КЕКР цей показник є стосовно першої частини міфологеми – неприємних асоціацій, котрі виникають у зв’язку з потребою займати чітку позицію, відкрито приєднуватися до когось і тим самим псувати стосунки з іншим. Що стосується питань екзистенційного усвідомлення самотності людини, то при інтерпретації результатів доцільно враховувати специфіку даної теми. На нашу думку, вона належить до тих, робота з якою вимагає достатньої групової зрілості, стабільності, досвіду тривалої взаємної підтримки серед учасників. Крім того, для учасників дослідження обговорення екзистенційної тематики ускладнюється у зв’язку з акту-

альністю та неможливістю розв'язання власне цих питань на даному етапі життя. Тому навіть у напівзакритій групі, котра функціонувала протягом року на базі ЛГП, учасники не були готові глибоко обговорювати ці питання, не кажучи про відкриті групи, які діяли у ЛМПНД. Тому спроби ввести у групову ситуацію відповідні образи викликали негативну оцінку, або змушували групу замовкнути, згубити нитку бесіди.

Порівняно з іншими єгипетськими міфологемами гостре неприйняття у групи викликали й чітко озвучені метафори амбівалентності фемінних настанов (НА 4 = 2,2%). Ідеї нечітких, мало диференційованих меж поміж фемінними й маскулініними образами, гендерні перверзії (з погляду слов'янина), вибрані нами для експерименту серед метафор китайської міфології, не були акцептовані групами (загальна сума всіх НА = 6,5%). А жінка-творець світу (КИ 1) чи перша людина (КИ 2) інтерпретується подібно до того, як групи працювали з єгипетською “жінкою-главою держави”, тобто через асоціювання її функцій в основному з господарсько-землеробськими і репродуктивними.

Образ жінки-героя (АВ 5) завжди був доброю підставою для ідеалізації, стимулював групу і провокував багаті фантазії на тему героїчного минулого України та особливої ролі жінок – “тихих героїнь”, “жертвних”, “готових до смерті за своїх дітей”, “ладних покинути рідну землю, щоб врятувати сім'ю”, а також виводив на сцену образи “дітей-зрадників, котрих, проте, мати продовжувала любити всім серцем”.

Істотність статистичного зв'язку між типом КЕКР та походженням застосованих для ампліфікації міфологем доцільно оцінити статистичним методом Чупрова [152], котрий призначений для роботи із альтернативними ознаками, оскільки актуалізовані в експерименті міфологеми за походженням є або автентичними, або ж іноетнічними. Обчислений коефіцієнт становить 0,587, що перевищує гранич-

ний показник статистично достовірного зв'язку (0,300) та вказує на істотність встановленої нами закономірності у реагуванні на відмінний за походженням міфологічний матеріал.

Отже, загальні результати свідчать про статистично підтверджену різницю у реакціях ТТГ на застосування для ампліфікації іноетнічних та автентичних міфологем. Так, у результаті експерименту виявлено тенденцію до прийняття етноавтентичної та до неприйняття іноетнічної символіки. Тенденція до відкидання чужорідних міфологем не є тотальною. Чужорідні міфологеми викликають більш амбівалентні переживання: з одного боку – гостру критику, нерозуміння, неприйняття та неспроможність емоційно включитись у запропоновані мотиви. Але за умови конструктивного опрацювання описаного опору виникають емоції здивування, зацікавлення, відчуття парадоксальності запропонованого матеріалу, відтак - можливість часткового прийняття елементів іноетнічних метафор. Крім того, спостерігається вплив етнічно-специфічної символіки на інтерпретацію учасниками групи іноетнічних міфологем, “етнічно-специфічне аранжування” при залученні іноетнічних міфологем до обговорення. Основні труднощі полягають у подоланні описаного опору, в той час як етнічно-специфічні метафори виявились для учасників дослідження більш доступним інструментом самопізнання.

Це підтверджує авторську гіпотезу, сформульовану на початку статті, та нашою на наступні міркування. З психодинамічного погляду КЕКР відкидання пов'язані із сильним опором. Натомість, як з'ясувалося, етнічно автентичні міфологеми спрощують “повернення” колективних проєкцій у внутрішню психічну площину етносу-творця. Тому, виходячи з відносної легкості акцептації етнічно-специфічної символіки, можна припустити, що остання повинна імпліцитно містити і повідомлення про психічний комплекс, і захист від безпосереднього сприйняття цієї інформації. У та-

кий спосіб самі міфологеми за структурою та функціональним навантаженням нагадують симптом, як його розуміє психоаналіз, а саме вони є компромісом між бажаним та реальним, сурогатним (оскільки символічним) задоволенням певних потреб.

Це положення розширює спосіб розуміння етнічної міфології як сукупності колективних проєкцій у значенні екстерналізацій психічних змістів, розглянутий у попередній публікації [110]. Відтак етнічні міфологічні системи можуть розглядатись як системи колективних символів, котрі відіграють ролі: а) екстерналізованих образів психічної реальності етносу-творця міфології та б) психологічних захистів, утворених за принципом симптому.

Опис та первинний аналіз даних контент-аналізу підтверджують авторську гіпотезу щодо неоднакового реагування носіїв етнічного менталітету на різні за походженням міфологеми. Але вищеописані результати практично залишаються на рівні констатації фактів. Для переходу до якісного розуміння досліджуваного явища потрібна додаткова інтерпретація, котра не може проводитися без співвіднесення нового емпіричного матеріалу з наявними уже спостереженнями і висновками. Огляд літератури за даною тематикою торкається праць Г. Ващенко [14], О. Донченко [39], Д. Донцова [41], І. Каганця [58], Ю. Канигіна [65], М. Костомарова [83], О. Кульчицького [92], Ю. Липи [101], В. Липинського [218], І. Мірчука [112], А. Річинського [144], Б. Цимбалістого [195], М. В. Яніва [218], С. Ярмуся [220].

Аналіз вищеперерахованих джерел дає багатий матеріал, котрий і описує, і пояснює механізми формування основних психологічних рис нашого етносу. Очевидно, що результати даної роботи можуть розглядатися лише як один із додаткових, експлікативних елементів цієї багатой картини, а саме в частині аналізу жіночих архетипів колективного несвідомого української гілки слов'янського етносу. Коротко підсумуємо основні

узагальнення стосовно особливостей українського етнічного менталітету, котрі можна побудувати на основі аналізу вищезгаданих праць стосовно окресленої сфери дослідження:

1) практично всі автори звертають увагу на особливе місце жінки в українській культурі, починаючи від побуту та родинних стосунків і закінчуючи творами мистецтва;

2) типовою рисою носія українського менталітету є його прив'язаність до землі як на рівні матеріальної культури (осілий спосіб життя), так і у психологічному вимірі (специфічна пасивність, інертність, традиційність, формування ідентичності навколо уявлень про родове коріння);

3) помітною рисою виявляється недорозвиток вольових якостей порівняно з підвищеною чутливістю та емоційною лабільністю;

4) аналіз культурного тла дає підстави констатувати широке проникнення фемінних елементів (структур та образів) у різні світоглядні сфери українців (наукову, релігійну, міфологічну, побутову).

Загалом доречно прийняти ці характеристики, не зважаючи на певні розходження теоретично-світоглядного плану між їхніми авторами. На нашу думку, кристалізуючим ядром, навколо котрого структурно об'єднані всі інші архетипно детерміновані психологічні риси українського менталітету, є ідеалізація жінки.

Звернемо увагу на термінологічну особливість при використанні у пропонованій роботі поняття (міфологеми) "м'яко виражена амбівалентність жіночих образів" та поширеного у літературі терміну "ідеалізація жінки". Зауважимо, що опрацювання та порівняльний аналіз джерел щодо слов'янської та іноетнічних міфологічних систем дали підстави використовувати перше із згаданих формулювань як опорне. Але у процесі роботи, спостереження та аналізу результатів ми дійшли висновку, що "м'яко виражена амбівалентність" власне і є одним із наслідків ідеалізації жіночих образів.

Згідно з нашими спостереженнями, у деяких випадках амбівалентність материнського образу в сприйнятті групи здатна утримуватись якийсь час. Наприклад, учасники знаходять, крім позитивних, і негативні паралелі у власному житті, мають місце спонтанні негативні реакції, оцінки, про що також свідчить 20% КЕКР відкидання слов'янських міфологем різного виду, котрі були зафіксовані у процесі ТТР. Але подальша динаміка обговорення амбівалентних образів чітко виявляє схильність носіїв українського етнічного менталітету до ідеалізації. У результаті негативні риси виключаються з поля обговорення, поступово стираються, згладжуються, заперечуються, а позитивні підкреслюються та інтенсифікуються при обговоренні, або (щоправда лише за умови корекції з боку ведучого) не утримуються на рівні явно завищених оцінок. Отож спонтанна полярізована картина жіночого “прекрасного-жахливого” образу швидко перетворюється на менш виразну та емоційно забарвлену метафору “доброго-недоброго”.

Як виявилось у процесі аналізу слов'янської міфології, зокрема її системи множинних, недиференційованих образів, демонологічний етнічно-автентичний світ українців є потужно амбівалентним, але зміщення названого афективного заряду у світ “нижчих” богів, очевидно, корелює із знеціненням амбівалентних афективних структур, витісненням їх з поля уваги “великої” обрядовості (ритуальних святкувань та вшанувань) на задній план – у побутове, рутинне, буденне життя. Вони виключаються з кульмінаційних точок циклу “будень-свято”, який у ключові моменти масових ритуальних дійств закріплює, диференціює та фіксує традицію. Результатом такого колективного витіснення є трансляція невербального послання, згідно з яким до образів виразно амбівалентних не можна ставитися надто серйозно. Адже вони стосуються істот, які є дуже небезпечними, котрих треба уникати. Для запобігання контактам з ними вищі сили

створили відповідні правила поведінки – “не заглиблюватись у ліс”, “не наближатися до річок”, “мати при собі відповідні обереги” тощо. Символічне прочитання цих обмежень, за К. Пінкола Естес [76], означає: “не залишатись на одинці із собою, не поринати у внутрішній, суб'єктивно-фантазійний світ, не забувати про матеріальний вимір, традиційно освячені стосунки та побут, не дозволяти внутрішнім переживанням приваблювати, брати у полон розум, який постійно повинен залишатись на сторожі”.

Отже, феномен ідеалізації жінки загалом та її материнської ролі зокрема, який тематизується у груповому просторі, наповненому ампліфікативними міфологічними матеріалами, може існувати у двох формах: а) ідеалізації як такої; б) особливого динамічного перетворення, коли схильність до ідеалізації не дає носіям даної психічної констеляції переживати як сильні негативні, так і сильні позитивні емоції, що й виражається у стертих формах “м'яко вираженої амбівалентності”. У першому випадку групове обговорення супроводжується загальним піднесенням, виникненням радісного, навіть ейфоричного настрою (КЕКР типу А4), а у другому – в ТТГ виникають відчуття фальші, нудьги, безплідності такої дискусії (КЕКР типу НА2).

Сукупність описаних характерологічних особливостей та ознак українського менталітету, на нашу думку, може розглядатися як єдиний феномен у юнгіанській термінології неопрацьованого материнського комплексу [208]. Йдеться про недостатню інтеграцію образу жіночо-материнського об'єкта через його ідеалізацію та встановлення з ним неадекватних стосунків та меж, тобто про інфантильну установку незавершеної сепарації. Природна динаміка, котра мала би приводити до сепарації (ідеалізація → знецінення → конструювання реального образу) зупиняється на першому етапі. Колективна спільнота, котра залишилась на рівні симбіотичного зв'язку з образами, детермінованими

архетипічною констеляцією Великої Матері, не спромоглась зануритись у агресивні та депресивні переживання, котрі супроводжують етап знецінення. Йдеться про гнів, страх, образу, безсилля, деструктивні імпульси, скеровані на об'єкт, який розчаровує і таким чином нівелює відчуття безпеки та всесильного контролю.

Вищесказане пояснює, яким чином у просторі колективних проєкцій формуються дві потенційні можливості сприйняття материнського об'єкта: а) як настільки недосяжно прекрасний, що з ним неможливо встановити реальні стосунки, немає шансу відірватися від нього, оскільки ніхто і ніколи не зможе компенсувати втрачене; б) як “м'яко амбівалентний”, сформований без проходження фази знецінення, тому абстрактний, позбавлений емоційного заряду, “нереальний”, від котрого важко сепаруватись, тому що невідомо, яким він є насправді.

Зауважимо, що незавершена сепарація проявляється також і шляхом реалізації неадаптивної у реальному житті регресивної дитячої установки у формі пасивності, інертності, недорозвитку вольових якостей порівняно з підвищеною чутливістю та емоційною лабільністю, як ми узагальнили вище. Натомість індивідуалізм українця стає зрозумілим як прояв гіперкомпенсаторної стратегії, “відділення наперекір”. Всіляка несвобода породжує асоціативні комплекси відчуттів, котрі вражають та відштовхують, оскільки зачіпають серйозну внутрішню проблему, нагадують про неї. Несвобода зовнішня відриває та відволікає від несвободи внутрішньої – символічного безпечного перебування в материнському лоні. Проблеми сепарації розв'язуються фіктивно, симптоматично, тобто через підкреслений індивідуалізм, неспроможність до підкорення, ірраціональний, некерований, неконструктивний протест.

Можна припускати, що саме невідсепарованість справляє враження інтроверсії. Насправді ж має місце фіксація на неопрацьованому материнському

комплексі. Не даремно І. Каганець [58] характеризує українську націю (тобто активного суб'єкта суспільно-політичного життя, котрий подолав силу тяжіння внутрішньої споглядальної стагнації) як соціотип “логіко-сенсорного екстраверта” на протигагу індіферентному в суспільно-політичному плані етносу – “етикоінтуїтивному інтроверту”. Опрацювання материнського комплексу може активізувати життєві сили етносу, спрямувати їх назовні. Українська історія має приклад такої сепарації у побудові козацької держави.

Юнгіанська глибинно-психологічна концепція містить методологічну основу для наступного кроку аналізу окресленого феномена. А саме, йдеться про його “тіньову сторону” – комплементарну та стабілізуючу, котра є джерелом психічної рівноваги як такої. Відповідно до виділених нами двох шляхів нереалізованої сепарації (ідеалізація та формування невиразного материнського образу, позбавленого емоційної реальності), тіньовими сторонами неопрацьованого материнського комплексу є:

а. Образ “жахливої”, неймовірно негативної, цілковито неспроможної матері, тобто такого материнського об'єкта, який абсолютно позбавлений будь-яких потенцій щодо забезпечення виживання дитини. І навіть навпаки – це об'єкт, який задрить, пожирає, нищить, відбирає життя. Такі неусвідомлені фантазії паралізують всіляку активність, перед настільки інтенсивною загрозою залишається мало шляхів порятунку. Серед них, зокрема, анабіоз як імітація відсутності життя, котре може забрати об'єкт. У подієво-поведінковому вимірі йдеться про максимальне згортання активності, видиме знецінення власного життя у формі хворобливого безсилля, алкоголізації, герметичного замикання у вузьких рамках маленького приватного світу. Іншим варіантом порятунку від витісненої фантазії про агресивного переслідувача є втеча: реальна – як еміграція, або символічна у формі розриву емоційних стосунків та формалізації комунікації.

6. Нагромадження у колективному несвідомому етносу потенціалу архаїчних, недиференційованих, амбівалентних почуттів до матері. У даному випадку йдеться про несприятливий перерозподіл психічної життєдіяльності між основною та підпорядкованою функціями. На рівні свідомого зникає глибина та інтенсивність переживань, натомість у психічних глибинах наростає обсяг неопрацьованого матеріалу, небезпечного через поєднання його афективної зарядженості та малого потенціалу до зрілого, субліматорного опрацювання з допомогою недиференційованої підпорядкованої функції. Тому високою є ймовірність поведінкових відреагувань у вигляді злочинних дій (згадаймо класику української літератури ХХ століття – твір “Я (Романтика)” М. Хвильового [189]), а також інтенсифікації магічного мислення (зростання як попиту, так і пропозиції послуг віщунки, знахарки і т. п. з державними ліцензіями власне на такий вид діяльності!).

Аналіз якості та динаміки КЕКР учасників ТТГ підтверджує припущення щодо наявної у носіїв українського етнічного менталітету проблеми незавершеної сепарації від ідеалізованого чи нереально-нейтрального материнського образу. Окреслена у такий спосіб психологічна констеляція, що постає активною діяльною силою, котра структурує історичний досвід у межах етнічної спільноти та індивідуальний досвід носія етнічного менталітету (архетип), на нашу думку, є тим ключем, що описує достатньо великий комплекс рис українського менталітету, які виявлені та описані багатьма дослідниками.

Отже, одним із визначальних глибинно-психологічних чинників українського етнічного менталітету є пара архетипічних моделей – бінарний архетип “Матері-Дитини”, розвиток котрого перебуває у стагнації. Відтак він частіше диференціюється на підпорядковані форми - архетипи “Вічного сина” (“Вічної дитини”) та “Великої Матері”, і значно рідше – на будь-які інші архетипічні моделі, у

структурі котрих не фігурує симбіотичний зв'язок з об'єктом.

На основі вищенаведених емпіричного і теоретичного матеріалів можна зробити такі *висновки* щодо обраної тематики:

1. Задля дослідження особливостей українського менталітету як форми маніфестації колективного несвідомого проведено експеримент, спрямований на виявлення етнічно-специфічних глибинно-психологічних констеляцій. Названий експеримент полягав у застосуванні авторських матриць архетипічних змістів різних міфологічних систем при ампліфікації психологічних матеріалів, генерованих тренінгово-терапевтичними групами осіб, відібраних за віковим та етнічним параметрами, а також фіксації для подальшого аналізу групових КЕКР на застосування згаданих міфологем.

2. Практичне використання у процесі ТТР двох типів міфологем (етнічно-специфічних та іноетнічних) підтверджує наявність статистично значущої кореляції між їхнім походженням та здатністю носіїв даного етнічного менталітету до акцептації міфологічної символіки.

3. На основі якісної інтерпретації отриманих даних специфіка менталітету українського етносу визначена як результат незавершеної сепарації від материнського об'єкта, що у сприйнятті носія названого менталітету представлений або як ідеалізований, або як нереально-абстрактний. У першому випадку процес сепарації зупиняється на початковому етапі (ідеалізація), а наступні стадії (знецінення та конструювання реального образу) не реалізуються. Другий варіант є результатом псевдо-сепарації, коли етап знецінення “випадає”; збудований у результаті образ є штучним, утвореним через заперечення інтенсивності деяких рис, невизначено-абстрактним, а тому недоступним для побудови реального стосунку.

4. Однією із основних архетипічних констеляцій українського менталітету, котрі генеруються на рівні універсального колективного несвідомого та аранжуються його етнічно-специфічним про-

шарком, є бінарний архетип Матері-й-Дитини, котрий рідко розвивається у інші, не симбіотичні за структурою архетипічні форми.

На основі попередньої публікації “Коллективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного менталітету” [110] та даної статті можна зробити наступні загальні висновки.

ВИСНОВКИ

1. Коллективне несвідоме як базову структурно-топологічну складову людської психе, що має онтологічний статус феномена, апріорно недоступного остаточному пізнанню, доцільно диференціювати на два рівні. Найглибший прошарок генерує нейтральні щодо етнічної специфіки універсальні архетипи. Після проходження етнічно-специфічного прошарку архетипічні змісти трансформуються, набувають етнічно-специфічної форми, у результаті чого виникають в індивідуальному несвідомому, свідомості, а також у колективних світоглядних системах та мають при цьому виразні риси, притаманні менталітету того чи іншого етносу. Дворівневий поділ колективного несвідомого пояснює наявність помітної різниці в аранжуванні у різноетнічних міфологічних системах загальнолюдських, типових мотивів.

2. У процесі розробки методичного інструментарію, адекватного меті дослідження, обґрунтована доцільність організації роботи ТТГ осіб похилого віку, котрі ідентифікують себе як представників українського етносу. Це пов'язано насамперед із специфікою завдань індивідуалізації, що актуалізуються у другій половині життя. Оскільки екзистенційна мета на етапі старіння – це повторний синтез ідентичності через самозаглиблення, рефлексію внутрішньої реальності, а не через реалізацію експансивних поведінкових стратегій, то очевидно, що більшою є ймовірність появи не лише індивідуальної, а й архетипічної символіки під час терапевтичної регресії учасників ТТГ.

Відбір учасників за ознакою етнічної ідентичності проводилось на основі розробленого плану, обґрунтованого у контексті чотиривимірної моделі етнічного менталітету А.В. Фурмана та авторського визначення етнічного менталітету.

Методологічним результатом дослідження є теоретичне обґрунтування авторського визначення змісту поняття “етнічний менталітет”, що використовувалося як базове. Науковий пошук у дослідженні ведеться на пограниччі етнопсихології та глибинної психології, тому доцільно розглядати етнічний менталітет як багатовимірну інформаційну структуру, котра може бути детермінована як на генетичному рівні, так і без вузькобіологічної причинності, реалізується на основі та завдяки циркуляції інформаційних потоків (психічних змістів) різної значущості та міри впорядкованості, інтенсивності та усвідомленості, глибини причинно-наслідкових й акаузальних зв'язків, що сукупно визначають етнічну ідентичність.

У процесі дослідження обґрунтована система операційних процедур, що адекватна його меті, а саме доцільність, принципи та обмеження у застосуванні методів ампліфікації й активної уяви із залученням міфологічного матеріалу різного походження (автентичних та іноетнічних для даного етносу міфологем). Враховуючи загальні умови функціонування ТТГ, а також специфічні вікові зміни в когнітивній, мотиваційно-вольовій, емоційній та особистісній сферах учасників експерименту, найбільш адекватним методом ТТР є ампліфікація, натомість обмежено доступним для використання – активна уява.

3. На підставі аналітико-синтетичного опрацювання фемінних мотивів слов'янської, єгипетської, австралійської та китайської міфологій встановлена номенклатура автентичних та іноетнічних міфологем, що презентована у вигляді матриць архетипічних змістів жіночих міфологем. Пропонований спосіб систематизації архетипічних змістів є ав-

торською інновацією у сфері практики, оскільки розроблені матриці доцільно використовувати як робочий матеріал при веденні ТТГ, котрі реалізуються в контексті аналітичної глибинно-психологічної концепції. Практичне застосування матриць проілюстроване у роботі з урахуванням необхідності подальшої статистичної обробки зібраного матеріалу. В результаті до експерименту залучено по 5 міфологічних тем (міфологем) з кожної розглянутої системи.

4. На матеріалі досвіду практичного ведення ТТГ осіб похилого віку із цілеспрямованим застосуванням міфологічного матеріалу в процесі ампліфікації виокремлені та класифіковані когнітивно-емоційні комплекси-реакції груп (КЕКР) двох основних типів – акцептації та відкидання. Зокрема, серед КЕКР акцептації виділено такі підвиди реагування: позитивна оцінка групою міфологеми на тлі помірно вираженої позитивної емоційної реакції; продуктивне фантазування, розвиток запропонованої теми (часом після паузи різної тривалості); знаходження учасниками паралелей у власному життєвому досвіді до міфологічних мотивів; виражена позитивна емоційна реакція (загальне піднесення, активізація обговорення, інсайт). Водночас серед КЕКР відкидання характерні такі підвиди реагування: негативна оцінка групою міфологеми на тлі помірно вираженої негативної емоційної реакції; мовчазна пауза, неможливість розвинути тему навіть при підтримці з боку ведучого; нерозуміння, перепитування (не менше 3-х уточнювальних запитань) та неможливість когнітивної інтеграції запропонованого образу; різке емоційне неприйняття (протест, обурення); знецінення через висміювання; пасивне неприйняття – група ніяк не реагує на запропоновану тему, розвиває свою тематику.

5. За результатами контент-аналізу слов'янські міфологеми удвічі частіше викликали КЕКР акцептації, аніж іноетнічні. Статистична перевірка істотності зв'язку між походженням міфологеми та

типом КЕКР групи на її застосування у процесі ампліфікації виявляє значимий коефіцієнт кореляції. Отже, автентичні міфологеми є більш адекватними символами для маніфестації глибинно детермінованих психічних констеляцій у досвіді носіїв відповідного етнічного менталітету, аніж іноетнічні.

6. Порівняльний аналіз змісту слов'янських та іноетнічних фемінних міфологем, а також особливостей реагування на них носіїв слов'янського менталітету дає змогу доповнити картину українського характеру, вибудовану на даний момент науковцями. Інтерпретація вищезгаданих емпіричних даних виявляє стагнацію процесу психічної сепарації від Великої Матері. Важливі психологічні риси українського етнічного менталітету спричинені недостатньою сепарацією від материнського об'єкта, котрий у символічно-фантазійному плані колективних уявлень має дві архетипічні форми: а) абсолютно ідеалізована Матір; б) нереально-абстрактна (“м'яко-амбівалентна”) Матір. Із урахуванням компенсаторного характеру психічного функціонування як такого можемо припускати наявність зворотної сторони вищеназаних процесів ідеалізації та формування позбавленого емоційної складової образу: а) несвідоме функціонування ідеї “жахливої”, абсолютно негативної, смертоносної Матері; б) незріле, далеке від сублімації опрацювання через підпорядковану функцію всього комплексу архаїчних почуттів до матері – як позитивних, так і негативних. У результаті має місце гальмування розвитку раціональних та вольових компонентів саморегуляції, виникають відповідні проблеми у життєдіяльності етносу, такі як інертність, пасивність, неадаптивний індивідуалізм, надмірне поширення поведінкових моделей, збудованих на інфантильній ідеалізації.

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии: Пер. с нем. / Вступ. с. А.М. Боровикова. – М.: Фонд “За экономическую грамотность”, 1995. – 296 с.

2. Альперович В.Д. Социогеронтологические теории. – [<http://home.novoch.ru/~azazel/texts/apsw1/st7.html>]

3. Бабаков В.Г. Кризисные этносы / РАН, Ин-т философии. – М.: Наука, 1993. – 183 с.

4. Балитт М. Изменение терапевтических целей и техник в психоанализе // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Институт психологии РАН, 2000. – С. 131–141.
5. Батава К. Три рівні герменевтики релігійного міфу // Філософська думка. – 1998. – № 4–5. – С. 211–228.
6. Бауэр В., Дюмотц И., Головин С. Энциклопедия символов: Пер. с нем. Г. Гаева. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – 504 с.
7. Библия або Книги Святого письма старого й нового заповіту. – UKRAINIAN BIBLE. – Ukrainian Bible Societies, 1991. – 100M–V053. – 1352 с.
8. Блинные Л.В. Великие философы: Словарь-справочник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Логос, 1999. – 429 с.
9. Большой толковый психологический словарь / Ребрер А. – М.: Вече, 2000. – 591 с.
10. Букалов А.В. Возникновение и исчезновение пассионарных этносов как следствие нового биологического эффекта // Соционика, ментология и психология личности. – 2000. – № 4. – С. 5–27.
11. Буханцева С.Н. Российский менталитет как необходимое условие для выхода из экономического кризиса. – <http://www.osu.ru/conf/soc2002/papers/buchanceva.htm>
12. Бычков А.А. Энциклопедия языческих богов (мифы древних славян). – М.: Вече, 2000. – 400 с.
13. Васильева Т.В. Афинская школа философии. Философский язык Платона и Аристотеля. – М.: Наука, 1985. – 180 с.
14. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 190 с.
15. Віконська Д. Психіка ресантименту // Визвольний шлях. – 1956. – № 8–9. – С. 5–18.
16. Винникотт Д. Игра и реальность. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2002. – 288 с.
17. Войтович В.М. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
18. Выготский Л.С. Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
19. Гамезо М.В., Герасимова В.С., Горелова Г.Г., Орлова Л.М. Возрастная психология. – М.: Издательский дом «Ноосфера», 1999. – 334 с.
20. Гарфилд С. Практика краткосрочной психотерапии. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 256 с.
21. Гилл М.М. Психоанализ и исследовательская психотерапия // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Издательство «Институт психологии РАН», 2000. – С. 201–219.
22. Гуггенбюль-Крейг А. Брак умер – да здравствует брак! – СПб.: Б.С.К., 1997. – 115 с.
23. Гуггенбюль-Крейг А. Власть архетипа в психотерапии и медицине. – СПб.: Б.С.К., 1997. – 117 с.
24. Гуггенбюль-Крейг А. Наивные старцы. Анализ современных мифов. – СПб.: Б.С.К., 1997. – 97 с.
25. Гуменюк О.Е. Психология впливу. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.
26. Гуменюк О.Е. Психология Я-концепції. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 186 с.
27. Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. – Л.: Наука, 1990. – 278 с.
28. Гуц А.К. Глобальная этносоциология. – Омск.: ОмГУ, – 1997. – 212 с.
29. Давидова Г.И., Семьонов И.С. Рефлексивна діалого-терапія: теорія і практика // Форум психіатрії і психотерапії. – 2001. – Т.3. – С. 58–63.
30. Данько Я. Opus Гегеля: алхімія понять // Філософська думка. – 2000. – № 4. – С. 93–117.
31. Дао и даосизм в Китае: Сб. статей / АН СССР, Ин-т Востоковедения. – М.: Наука, 1982. – 287 с.
32. Декарт Р. Первоначала философии: Соч. в 2 т. // Т. 1. – М.: Наука, 1989. – с. 306.
33. Деррида Ж. Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля / Пер. С.Г. Кашина, Н.В. Суслев. – СПб.: Алетейя, 1999. – 208 с.
34. Джекинс Х. Человеческое в человеке // Методы эффективной психокоррекции: Хрестоматия / Сос. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 392–433.
35. Джонсон Р.А. Она. Глубинные аспекты женской психологии. – Харьков: Издательство «Фолио», Москва: Ин-т общегуманитарных исследований, 1996. – 124 с.
36. Джонсон Р. Сновидения и фантазии. Анализ и использование. – М.: REFL-book, ВАКЛЕР, 1996. – 286 с.
37. Дикманн Х. Методы в аналитической психологии. – М.: Институт аналитической психологии, 2001. – 328 с.
38. Долішня Н.І., Мироненко О.І. Функціональне навантаження різних підходів в груповому процесі // Форум психіатрії і психотерапії. – 2001. – Т.3. – С. 33–36.
39. Донченко О. Психология трансперсональных конструктив // Психология і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 44–104.
40. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
41. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон: Українська видавнична спілка, Торонто: Ліга визволення України, 1966. – 363 с.
42. Древнеегипетская книга мертвых. Слово устремленного к Свету. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 432 с.
43. Дьяконов И.М. Архаические мифы Востока и Запада. – М.: Наука, 1990. – 247 с.
44. Єріна А.М. Пальєн З.О. Теорія статистики: практикум. – 3-те вид., перероб. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 255 с.
45. Ермолаева М. Практическая психология старости. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 320 с.
46. Життя етносу: соціокультурні нариси. Навч. посібник / Б. Попов, В. Ігнатів, М. Степаненко та ін. – К.: Либідь, 1997. – 240 с.
47. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.
48. Загороднюк В. Мова в модерній та постмодерній парадигмах // Філософська думка. – 2003. – № 6. – С. 12–36.
49. Заїченко Г. Філософські підсумки ХХ сторіччя // Філософська думка. – 2003. – № 1. – С. 3–24.
50. Зеленский В.В. Толковый словарь по аналитической психологии. – СПб.: Б&К, 2000. – 324 с.
51. Зелінська Т. Амбівалентність особистості як психологічний феномен // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 23–32.
52. Зелінська Т. Маскулінність та батьківська амбівалентність // Психологія і суспільство – 2003. – № 1. – С. 90–102.
53. Зелінська Т. Психологія материнської амбівалентності // Психологія і суспільство. – 2002. – № 1. – С. 18–27.
54. Зеліченко А.І. Психология духовности. – М.: Издательство трансперсонального Института, 1996. – 400 с.
55. Іваненков С.П., Кусжанов А.Ж. Размышления о российском менталитете. – <http://ivanenkovs.narod.ru/mental.htm>
56. Іванюк Б. “Метафізика” метафори // Філософська думка. – 1998. – № 3. – С. 3–15.
57. Ізард К.Э. Психология эмоций / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
58. Каганець І. Структура національного характеру // ПЕРЕХІД–IV. – 1999. – №2. – С. 101.
59. Калина Н.Ф. Основы психоанализа. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2001. – 300 с.
60. Калина Н.Ф., Черный Е.В., Шоркин А.Д. Лики ментальности и поле политики. – <http://politicon.iatp.org.ua/Library/books.html>
61. Калиш Р. Пожилые люди и горе // Психология зрелости и старения. – 1997. – № 3. – С. 38–42.
62. Камю А. Творчество и свобода: С., эссе, записные книжки: Пер. с фр. – М.: Радуга, 1990. – 602 с.
63. Кан М. Между психотерапевтом и клиентом: новые взаимоотношения: Пер. с англ. / Под ред. В.В. Зеленского, М.В. Ромашкевича. – СПб.: Б.С.К., 1997. – 143 с.
64. Канетти Э. Масса // Психология масс: Хрестоматия / Под ред. Д.Я. Райгородского. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2001. – С. 315–397.
65. Канигін Ю.М., Ткачук З.Ю. Українська мрія. – К.: Лексикон, 1996. – 152 с.
66. Канцер М. Коммуникативная функция сновидений // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: издательство «Институт психологии РАН», 2000. – С. 228–237.
67. Карвасарский Б.Д. Психотерапия // Методы эффективной психокоррекции: Хрестоматия / Сос. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 339–349.
68. Карпенко З. Етнофункціональні передумови підприємницької діяльності у Прикарпатському регіоні // Психологія і суспільство – 2000. – № 1. – С. 52–59.
69. Карюхин Э.В. Геронтологические НКО: от моделей ухода к становлению сектора. – М.: РОФ «Доброе дело», 2000. – 120 с.
70. Кассирер Э. Жизнь и учение Канта. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 448 с.
71. Катков А.Л. Манифесты развивающей психотерапии // Московский психотерапевтический журнал. – 2001. – № 3 – С. 49–78.
72. Каустов А. Феномен магії в контексті теорії культури // Філософська думка. – 2003. – № 4. – С. 38–48.
73. Кембриджское руководство по аналитической психологии. – М.: Добросвет, 2000. – 477 с.
74. Кеннард Д., Робертс Дж., Уинтер Д. Групп-аналитическая психотерапия. – СПб.: Питер, 2002. – 192 с.
75. Кисельова О. Уявлення про долю в українській культурі // Філософська думка. – 1998. – № 3. – С. 91–102.
76. Кларисса Пинкола Эстес. Бегущая с волками.

- Женский архетип в мифах и сказаньях: Пер. с англ. – К.: София, М.: Гелиос, 2002. – 496 с.
77. *Кляйн М.* Зависть и благодарность. Исследование бессознательных источников: Пер. с англ. А.Ф. Ускова. – СПб.: Б.С.К., 1997. – 96 с.
78. Клиническая психология: учебник / Под ред. Б.Д. Карвасарского. – СПб.: Питер, 2002. – 960 с.
79. *Кондрашенко В.Т., Донской Д.И.* Классический психоанализ // Методы эффективной психокоррекции: Хрестоматия / Сос. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 133–198.
80. *Кондрашин И.* О строении мозга – основы ментальности. – [http://user.cityline.ru/~linko/rus/consce/bmen.htm]
81. *Колесникова В.И.* Идеи аналитичної психології К.Г. Юнга в дослідженні проблем особистісного розвитку: Автореф. дис... канд. психол.н.: 19.00.01/ Одеський нац. ун-т.- К., 2003. – 19 с.
82. *Кордуэлл М.* Психология А-Я: Пер. с англ. К. Ткаченко. – М.: Фаир-Пресс, 2000. – 441 с.
83. *Костомаров М.* Дві руські народності: Пер. О. Кониський. – Львів: Українська накладня, 1906. – 111 с.
84. *Костомаров М.І.* Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
85. *Кохлікян Р.* Проблема методу в аспекті протистояння “логоса” та “міфу” (“чисте дослідження” як уникання забобонів) // Філософська думка. – 1999. – № 5. – С. 25–56.
86. *Кохут Х.* Интроспекция, эмпатия и психоанализ: исследование взаимоотношений между способом наблюдения и теорией // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Институт психологии РАН, 2000. – С. 282–299.
87. *Кошарний С.* Філософія і культура у контексті онтологічного вчення класичної феноменології (Е. Гуссерль) // Філософська думка. – 1998. – № 4–6. – С. 118–144.
88. *Кравченко О.* Герменевтика і фізичне знання // Філософська думка. – 1999. – № 5. – С. 82–101.
89. *Краснова О.В.* Социальная психология старения как основная составляющая социальной геронтологии // Мир психологии. – 1999. – № 2. – С. 96–106.
90. *Кулагина И.Ю., Колоцкий В.Н.* Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 464 с.
91. Культурология: Учебник под ред. Н.Г. Багдасарьян. – М.: Высш. школа, 1999. – 300 с.
92. *Кульчицький О.* Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства в 2-х т. / Під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузель. – Мюнхен-Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – Т.2. – Ч.2. – С. 708–717.
93. *Лаврова О.В.* Глубинная топологическая психотерапия: идеи о трансформации. Введение в философскую психологию: Монография – СПб.: «Издательство ДНК», 2001. – 424 с.
94. *Лакосина Н.Д., Ушаков Г.К.* Медицинская психология. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Медицина, 1984. – 272 с.
95. *Лебон Г.* Психология народов и масс. – СПб.: Макет, 1995. – 316 с.
96. *Левальд Г.В.* О терапевтической работе в психоанализе // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Институт психологии РАН, 2000. – С. 300–326.
97. *Левенштейн Р.М.* Проблема интерпретации // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Институт психологии РАН, 2000. – С. 147–156.
98. *Лендрет Г.Л.* Игровая терапия: искусство отношений // Методы эффективной психокоррекции: Хрестоматия / Сос. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 475–530.
99. *Ли Д.* Практика группового тренинга. – СПб.: Питер, 2002. – 224 с.
100. *Ливрага Х.А.* Фивы: Пер. с исп. – М.: Новый Акрополь, 1997. – 164 с.
101. *Липа Ю.* Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с.
102. *Липинская Я. Марциняк М.* Мифология Древнего Египта. – М.: Искусство, 1983. – 223 с.
103. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Київ-Філадельфія: Б.М., 1926. – 580 с.
104. *Майстерманн-Зеегер Э.* Вклад психоанализа в социальную психологию // Энциклопедия глубинной психологии: Пер. с нем. / Общ. ред. А.М. Боковикова. – М.: Когито-Центр, МГМ, 2001. – С. 326–371.
105. *Мак-Вильямс Н.* Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе: Пер. с англ. – М.: Независимая фирма «Класс», 2001. – 480 с.
106. *Марти П., де М'Юзан М.* «Оперативное мышление» // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Институт психологии РАН, 2000. – С. 327–335.
107. *Мартин Гайдеггер* очима сучасників: Пер. з нім. Култавої. – К.: Стилюс, 2002. – 127 с.
108. Матеръ Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 432 с.
109. *Матве М.Э.* Древнеегипетские мифы. – М.-Л.: Изд-во академических наук СССР, 1956. – 170 с.
110. *Медиська Ю.Я.* Колективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного менталітету // Психологія і суспільство. – 2004. – № 3. – С. 50–117.
111. Международная классификация болезней. 10-й пересмотр. / Пер. на рус., ред. О.Л. Нуллер, С.Ю. Циркин. – СПб.: Адис, 1994. – 297 с.
112. *Мірчук І.* Історія української культури. – Мюнхен – Львів: Український вільний університет, видавництво “Фенікс ЛГД”, 1994. – С. 243–375.
113. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х томах / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: НИ «Большая российская энциклопедия», 2000. – Т. 1 (И-К). – 671 с.
114. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х томах / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: НИ «Большая российская энциклопедия», 2000. – Т. 2 (К-Я). – 718 с.
115. *Москалец О.* Иррациональна природа художньої символізації: феноменологічний аналіз // Філософська думка. – 2000. – № 1. – С. 64–78.
116. *Московичи С.* Век толп. Исторический трактат по психологии масс: Пер. с фр. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
117. *Мэй Р.* Смысл тревоги: Пер. с англ. М.И. Завалова, А.Ю. Сибуриной. – М.: Класс, 2001. – 384 с.
118. *Нечуй-Левицький І.С.* Світгляд українського народу (ескіз української міфології). – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 88 с.
119. *Носова Г.* Міф у культурі: спроби інтерпретації // Філософська думка. – 2003. – № 5. – С. 27–50.
120. *Ольмайер Д.* Групповые свойства психического аппарата // Энциклопедия глубинной психологии: Пер. с нем. / Общ. ред. А.М. Боковикова. – М.: Когито-Центр, МГМ, 2001. – С. 402–411.
121. *Ольшанский Д.В.* Психология масс. – СПб.: Питер, 2001. – 368 с.
122. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс // Психология масс: Хрестоматия / Под ред. Д.Я. Райгородского. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2001. – С. 195–314.
123. Основы социальной медицины: Учебно-методическое пособие / Под ред. А.В. Мартыненко. – М.: Социум, 1998. – 89 с.
124. *Парахонський Б.* Виворіт раціональності, або витоки європейського безумства // Філософська думка. – 1998. – №1. – С. 9–30.
125. *Пеліпенко А.А.* Смыслогенез и структуры сознания (культурологический подход) // Мир психологии. – 1999. – № 1. – С. 141–146.
126. *Перлз Ф.* Опыты психологии самопознания // Методы эффективной психокоррекции: Хрестоматия / Сос. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 623–699.
127. *Пірен М.І.* Етнополітичні процеси в сучасній Україні. – К.: Вид-во УАДУ, 1999. – 204 с.
128. *Пірен М.І.* Основи етнопсихології. – Вид. 2-е, доп. – К.: Друкарня МВС України, 1998. – 436 с.
129. *Понятенко П.* Культура, національність та асиміляція. – Вінніпег: Українська видавнича спілка, 1917. – 50 с.
130. *Поплавська Т.* Особливості національного менталітету та побудова правової держави в Україні // Філософська думка. – 2004. – № 1. – С. 73–91.
131. *Потебня А.* Символ и миф в народной культуре / Сос., подгот. текстов, с. и коммент. А.Л. Топоркова. – М.: Лабиринт, 2000. – 480 с.
132. *Потоцька Ю.* Філософ постсучасності: між класичною та некласичною думкою // Філософська думка. – 2003. – № 6. – С. 3–11.
133. Практикум по арт-терапии / Под ред. Копытина А.И. – СПб.: Питер, 2001. – 448 с.
134. *Пролєса С.* Національне буття: тотальність культури та альтернатива побуту // Філософська думка. – 2002. – № 6. – С. 135–151.
135. *Пряжников Н.С.* Личностное самоопределение в преклонном возрасте // Мир психологии. – 1999. – № 2. – С. 111–123.
136. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
137. Психотерапевтична клініка – її рамкові умови і терапевтична концепція. Матеріали підготовлені на основі розділів з колективної монографії “Стационарна психотерапія і рамкові умови” під загальною редакцією Г. Шепанка та В. Трез / Наук. ред. О. Фільц, переклад Ю. Ковалів // Форум психіатрії та психотерапії – Т.4, спеціальний випуск. – 2003 р. – С. 8–26.
138. Психотерапевтическая энциклопедия / Абакков В.А. и др.; под ред. Карвасарского Б.Д. – СПб.; М.; Х.; Минск: Питер, 1999. – 743 с.
139. Психотерапія – нова наука про людину / За ред. А. Прітца: Пер. з нім. Ю. Прохаська. – Львів: ІНВП «Електрон»,

1998. – 391 с.
140. Рай Л. Развитие навыков тренинга. – СПб.: Питер, 2002. – 208 с.
141. Рай Л. Эффективный тренинг. Упражнения: схемы и стратегии. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 256 с.
142. Рак И.В. Египетская мифология. / Изд. 2-е, перераб. и доп. – СПб.: Журнал «Нева», «Летний сад», 2000. – 416 с.
143. Ранк О. Миф о рождении героя. – М.: Рефл-бук, Ваклер, 1997. – 249 с.
144. Річинський А.В. Проблемы української релігійної свідомості / Упорядники А. Колодний, О. Саган. – Тернопіль: Медкнига, 2002. – 448 с.
145. Роджерс К. Групповая психотерапия // Методы эффективной психокоррекции: Хрестоматія / Сос. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 434–474.
146. Россохин А.В. Коллизии современного психоанализа: от конфронтации подходов к их динамическому взаимодействию (эволюция теории аналитической техники) // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Институт психологии РАН, 2000. – С. 23–80.
147. Рудестам К. Группы телесной терапии // Методы эффективной психокоррекции: Хрестоматія / Сос. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 350–391.
148. Руководство по психотерапии / Под ред. В.Е. Рожнова. – 2-е изд. доп. и перераб. – Т.: Медицина, 1979. – 620 с.
149. Рутан Дж., Стоун У. Психодинамическая групповая психотерапия. – СПб.: Питер, 2002. – 400 с.
150. Рэнджелл Л. Сходства и различия между психоанализом и динамической психотерапией // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Институт психологии РАН, 2000. – С. 220–227.
151. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М.: София, Гелиос, 2002. – 592 с.
152. Рызов Н.Н. Общая теория статистики. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 300 с.
153. Справочник невропатолога / Под ред. Шмидта Е.В. – М.: Медицина, 1976. – 394 с.
154. Справочник по психиатрии / Под ред. А.В. Снежневского. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Медицина, 1985. – 416 с.
155. Стародубцева Л.В. Метафизика лабиринта, или Лабиринт как метафора сознания // Мир психологии. – №1. – 1999. – С. 147–170.
156. Статистика: Підручник / А.В. Головач, А.М. Єрина, О.В. Козирев та ін. – К.: Вища шк., 1993. – 623 с.
157. Статистичний щорічник України за 2002 / За ред. О.Г. Осаулєнка. – К.: Консультант, 2003. – 662 с.
158. Стрэчи Дж. Характер терапевтической работы в психоанализе // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Институт психологии РАН, 2000. – С. 81–106.
159. Стюарт В. Работа с образами и символами в психологическом консультировании / Пер. с англ. Н.А. Хмелик. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 384 с.
160. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения. – СПб.: Питер, 2002. – 256 с.
161. Суздальцев И. Нация и этнос. – [http://souzdaltsev.narod.ru/article2.htm]
162. Сумерки богов: [Сборник] / Ф. Ницше, З. Фрейд, Э. Фромм и др. / Сос., общ. ред. и предисл. А.А. Яковлева. – М.: Политиздат, 1989. – 369 с.
163. Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти: Збірка матеріалів до Другої регіональної науково-методичної конференції (31 січня 2003 р.). – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 132 с.
164. Титина А.Н. Философия религии К. Ясперса. Критический анализ. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982. – 152 с.
165. Томэ Х., Кэхеле Х. Современный психоанализ. – Т.1. Теория. Общ. ред. А.В. Казанской. – М.: Литера, Яхтсмен. – 576 с.
166. Томэ Х., Кэхеле Х. Современный психоанализ. – Т.2. Практика. Общ. ред. А.В. Казанской. – М.: Литера, Яхтсмен. – 776 с.
167. Уотс А. Миф и ритуал в христианстве: Пер. с англ. К. Семенова. – К.: София, 2003. – 240 с.
168. Урсано Р., Зонненберг С., Лазар С. Трансфер // Методы эффективной психокоррекции: Хрестоматія / Сос. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 268–297.
169. Фейдимен Дж., Фрейгер Р. Личность и личностный рост // Методы эффективной психокоррекции: Хрестоматія / Сос. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 298–338.
170. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
171. Фільц О.О. Перший досвід організації психодинамічного психотерапевтичного стаціонару в Україні // Форум психіатрії та психотерапії. – Т.4, спеціальний випуск. – 2003. – С. 3–7.
172. Фільц О.О. Групповый анализ: Славсон і Барроу // Форум психіатрії і психотерапії – Т. 3. – 2001. – С. 25–32.
173. Фільц О.О. Групповый анализ: Славсон і Барроу. Частина 2 // Форум психіатрії і психотерапії – Т. 4. – 2001. – С. 28–33.
174. Фон Боксберг Ф. К.И. Аналитические этнографические исследования // Энциклопедия глубинной психологии: Пер. с нем. / Общ. ред. А.М. Боковикова. – М.: Когито-Центр, МГМ, 2001. – С. 372–401.
175. Фон Франц М.Л. Алхимия (Введение в символизм и психологию): Пер. с англ. Ю. Донца / Под общ. ред. В. Зеленского. – СПб.: Б.С.К., 1997. – 291 с.
176. Фон Франц М.Л. Подчиненная функция // Лекции по юнговской типологии: Пер. с англ. М.Г. Пазиной / Под общ. ред. В.В. Зеленского и А.М. Ельяшевича. – СПб.: Б.С.К., 1998. – С. 1–98.
177. Фон Франц М.Л. Психология сказки. Толкование волшебных сказок. Психологический смысл мотива искупления в волшебной сказке: Пер. с англ. Березовской и К. Бутырина / Научн. ред. В.В. Зеленского. – СПб.: Б.С.К., 1998. – 360 с.
178. Фопель К. Психологические группы: Рабочие материалы для ведущего. Практическое пособие: Пер. с нем. – М.: Генезис, 1999. – 256 с.
179. Франкл В. Человек в поисках смысла. Сборник: Пер. в англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
180. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Сос., науч. ред., авт. вступ. с. М.Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
181. Фрейд З. Толкование сновидений. – К.: Здоров'я, 1991. – 384 с.
182. Фролькис В.В. Системный подход, саморегуляция и механизмы старения // Геронтология и гериатрия. – К., 1985, С. 12–23.
183. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: Наукове видання. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.
184. Фурман А.В. Українська ментальність та її культурно-психологічні координати // Психологія і суспільство. – 2001. – № 1. – С. 9–73.
185. Хааз Є. Ритуали прощання // Московский психотерапевтический журнал – 2000. – № 1. – С. 5–28.
186. Хайл-Эверс А.-Л., Хайл Ф., Отт Ю., Рюгер У. Базисное руководство по психотерапии. – СПб.: Изд-во РИЦ, 2001. – 783 с.
187. Хайманн П. О контрпереносе // Антология современного психоанализа / Под ред. А.В. Россохина. – М.: Институт психологии РАН, 2000. – С. 142–146.
188. Хартманн Х. Эго-психология и проблема адаптации / Под общ. ред. М.В. Ромашкевича. – М.: Ин-т общегуманитарных исследований, 2002. – 160 с.
189. Хильфовий М. Я (Романтика) / Новели. Оповідання. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 268–272.
190. Хиллман Дж. Архетипическая психология: Пер. с англ. Ю. Донца и В. Зеленского. – СПб.: Б.С.К., 1996. – 157 с.
191. Хиллман Дж. Исцеляющий вымысел: Пер. с англ. Ю. Донца и В. Зеленского. – СПб.: Б.С.К., 1997. – 181 с.
192. Хиллман Дж. Чувствующая функция // Лекции по юнговской типологии: Пер. с англ. М.Г. Пазиной / Под общей редакцией В.В. Зеленского и А.М. Ельяшевича. – СПб.: Б.С.К., 1998. – С. 99–198.
193. Холл А. Дж. Юнгианское толкование сновидений. Практическое руководство: Пер. с англ. В. Зеленского. – СПб.: Б.С.К., 1996. – 168 с.
194. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 2001. – 508 с.
195. Цимбалістий Є. Родина і душа народу // Українська душа. – Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1956. – С. 26–40.
196. Чмихов М. Від яйця-райця до ідеї Спасителя. – К.: Либідь, 2001. – 429 с.
197. Шарп Д. Психологические типы. Юнговская типологическая модель: Пер. с англ. В. Зеленского. – 2 изд., перераб. и доп. – СПб.: Б.С.К., 1996. – 216 с.
198. Шинкаренко Ю. Сітьові структури і криза ідентичності: соціальні наслідки глобалізації // Філософська думка. – 2000. – № 4. – С. 21–36.
199. Шлегелер Ф. Критика Фрейдом общества, культуры и религии // Энциклопедия глубинной психологии: Пер. с нем. / Общ. ред. А.М. Боковикова. – М.: Когито-Центр, МГМ, 2001. – С. 263–303.
200. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К.: МП “Фенікс”, 1992. – 158 с.

201. Шнайдер П. Винахід психоаналізу та делегалізація душі. Есе про науку здобутки і втрати // Форум психіатрії та психотерапії. – Т.4 – 2003. – С. 43–47.
202. Штейнхард Л. Юнганська песочная психотерапія. – СПб.: Питер, 2001. – 320 с.
203. Шютт Д. О психоаналитическом понимании юношеской диссоциативности, ее терапии и профилактики // Энциклопедия глубинной психологии: Пер. с нем. / Общ. ред. А.М. Боквиюкова. – М.: «Когито-Центр», МГМ, 2001. – С. 61–87.
204. Элиаде М. Мефистофель и андрогин, или Мистерия целостности. – [http://jungland.indeep.ru/].
205. Энциклопедия: Культурология XX век: В 2 Т. / Гл. ред., сос. и авт. проекта С.Я.Левит. – СПб.: Университетская книга, Алетейя, 1998. – Т.2. – 446 с.
206. Эрикссон Э.Г. Детство и общество: Пер. с англ. Алексеев А.А. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.
207. Юань К. Мифы древнего Китая. / Пер. с китайского. Последействие Б.Л. Рифтина. – М.: Наука, 1987. – 527 с.
208. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов: Пер. с англ. – К.: Госуд. библ. Украины для юношества, 1996. – 384 с.
209. Юнг К.Г. Избранное: Пер. с нем. Е.Б. Глушак, Г.А. Бутузов, М.А. Собоудкой, О.О. Чистяков / Отв. ред. С.Л. Удовик. – Мн.: ООО «Попурри», 1998. – 448 с.
210. Юнг К.Г. Либидо, его метаморфозы и символы / Под общ. ред. Белкина А.И., Решетникова М.М. – СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 1994. – 416 с.
211. Юнг К.Г. Ответ Иову: Пер. с нем. – М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», Канон», 1998. – 384 с.
212. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.
213. Юнг К.Г. Психология бессознательного: Пер. с нем. Бакусева В., Кричевского А., Ребеко Т.- М.: ООО «Издательство АСТ», «Канон+», 2001. – 400 с.
214. Юнг К.Г. Психология Dementia Praecox: Пер. Т.Э. Гуцакова. – Мн.: ООО «Харвест», 2003. – 400 с.
215. Юнг К.Г. Психологические типы: Пер. с нем. Лорне С., перераб. и доп. Зеленским В. – СПб.: «Ювента», М.: Издательская фирма «Прогресс-Универс», 1995. – 716 с.
216. Юнг К.Г. Тавистокские лекции. – [http://jungland.indeep.ru/]
217. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия: Пер. с англ. Т.С. Драбкиной. – М.: Класс, 1999. – 576 с.
218. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – 99 с.
219. Янишина Э.М. Формирование и развитие древне-китайской мифологии. – М.: Наука, 1984. – 248 с.
220. Ярмусь С. Духовність українського народу. – Вінніпег: Волинь, 1983. – 225 с.
221. Ясперс К. Всемирная история философии. Введение: Пер. с нем. Лощевский К.В. – СПб.: Наука, 2000. – 272 с.
222. Ясперс К. Общая психопатология: Пер. с нем. – М.: Практика, 1997. – 1056 с.
223. Bąbel Jerzy Tomasz. Psychologiczne źródła wiary w reinkarnację // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 162–175.
224. Buss D. Psychologia ewolucyjna. – Gdansk: GWP, 2001. – 463 s.
225. Campbell J., Mityczny obraz. – Kraków: KR, 2004. – 554 s.
226. Damasio A. Tajemnica świadomości. – Poznań: Rebis, 2000. – 406 s.
227. Dorosz Krzysztof. Integracja Cienia i Stara Etyka // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 176–184.
228. Dudek Zenon Waldemar. Autonomia nieświadomości. Fenomen snów Junga // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 69–86.
229. Dudek Zenon Waldemar. Albo, albo. Matriarchat - Patriarchat. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2003. – 179 s.
230. Dudek Zenon Waldemar. Freudowska i Jungowska psychologia kultury – konflikt i dialog // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 197–203.
231. Dziekanowski Czesław. Początek maści // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 87–98.
232. Dziekanowski Czesław. Twórczość i nieświadomość // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – s. 216.
233. Eliade M. Aspekty mitu. – Krakow: Kr, 1998. – 223 s.
234. Graves R. Mity greckie. – Warszawa: Panstwowy Instytut Wydawniczy, 1974. – 702 s.
235. Jakubik Andrzej. Kontrowersje wokół osobowości pogranicznej (borderline) // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 134–144.
236. Horney K. Nerwica a rozwój człowieka. – Poznan: Dom wydawniczy Rebis, 1997. – 504 s.
237. Koberzycki Tadeusz. Impresja na temat twórczości – estetyka i teoria Junga // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 214–215.
238. La psychanalyse. Encyclopedie du mond actuel. – Paris: Imprime en France par Brodard et Taupin, 1975. – 224 p.
239. Madejska N. Malarstwo i schizofrenia. – Krakow: Wydawnictwo literackie, 1975. – 140 s.
240. Margul T. Mity z pieciu czesci swiata. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1966. – 301 s.
241. Maurin Krzysztof. Myśliciele kręgu Eranosa – Jung, Pauli, Corbin // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 15–34.
242. Motycka Ania. Fenomen Junga a dylematy kultury współczesnej (szkic filozoficzny) // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 145–161.
243. Motycka A. Fenomen Junga. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – 233 s.
244. Nosal Czesław S. Czas i typy psychologiczne – próba retrospekcji // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 116–124.
245. Oleś Piotr K. Kryzys „połowy życia” – interpretacja i inspiracje K.G. Junga // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 125–133.
246. Pankalla Andrzej. O spotkaniu kwadratu z kulą. Jung po polsku // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – s. 217–224.
247. Pankalla Andrzej. Psychologia mitu. – Warszawa: Solarium, 2000. – 171 s.
248. Paprocki Henryk. Jung i teologia // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 110–115.
249. Piotrowski Piotr. Jung i astrologia // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 44–68.
250. Piróg Mirosław. Jung okiem krytyka // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 35–43.
251. Pir g Mirosław. Pytanie skierowane do XXI wieku // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 204–206.
252. Prokopiuk Jerzy. O wybaczeniu i wybaczeniu // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 185–196.
253. Prokopiuk Jerzy. Freud a Jung. Pogadanka subiektywna // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 11–14.
254. Rogowski C. Hermetyczno-dydaktyczny wymiar symbolu i implikacje pedagogiczno-religijne. – Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL, 2000. – 380 s.
255. Rosińska Zofia. Jaźń i poczucie sensu // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 99–109.
256. Stachowski R. Historia współczesnej myśli psychologicznej od Wundta do czasów najnowszych. – Warszawa: Scholar, 2000. – 318 s.
257. Stig Phaner, Słownik psychoanalizy. – Gdansk: Gdanske Wydawnictwo psychologiczne, 1996. – 346 s.
258. Vedfelt Ole, Poziomy świadomości, Tłum.P.Billig, Wyd.Eneteia, Warszawa 2001. – 367 s.
259. Waniek Henryk. Czy Jung pomoże sztuce? // Fenomen Junga. Dzieło. Inspiracje. Współczesność. Redakcja naukowa Krzysztof Maurin, Alina Motycka. – Warszawa: Wyd-wo ENETEIA, 2002. – S. 207–213.

Надійшла до редакції 15.11.2004.